

הלכות ומנהגים

הלכות בין המצרים ותשעה באב

ימי בין המצרים

הימים שמי"ז בתמוז ועד תשעה באב נקראו 'בין המצרים' על שם הכתוב כל רודפיה השיגוה בין המצרים, ודרשו חכמים במדרש איכה רבה: ביומין דעקא משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב שבהם קטב מרירי מצוי כמא דאת אמר (תהלים צ"א): "מדבר באופל יהלוך מקטב ישוד צהרים". ובימים אלו נכנסו האויבים בשערי ירושלים, והרגו וטבחו בה רבבות מבני ישראל, עד ששרפו מקדש ה' ביום המר והנמזהר תשעה באב, ועל כן מוטל על כל אחד ואחד מישראל שלא להרבות בשמחה בימים אלו, ובפרט מראש חודש אב, שאמרו "משנכנס אב ממעטין בשמחה".

נישואין

א. נהגו שלא לישא נשים מי"ז בתמוז עד אחר תשעה באב¹, ואף מי שלא קיים עדיין מצות פריה ורביה². אמנם אירוסין

¹ רבינו מהרד"ם העלה הגהת הרמ"א בסי' תקנ"א ס"ב שהמנהג שאין נושאין נשים מי"ז בתמוז ואילך עד לאחר ט"ב, וכ"כ בעריכת שלחן סי' תקנ"א ס"ג, וכן המנהג בכל יהדות תימן, כמו שמסרו הרבנים שליט"א. [וכ"ה זכרון תימן מנהגי צ'אלע עמ' רנ"ג, ערי צפון תימן כמובא בבית האבן עמ' תפ"ו].

² כן המנהג ברוב המקומות כעדות הרבנים שליט"א, וכ"כ במשנ"ב ס"ק י"ח בשם הדרך החיים. [אמנם הגר"ש מחפוד שליט"א מסר שיש מקומות שנהגו שרווק נושא אשה בבין המצרים עד ר"ח אב].

ושידוכים³ מותר. ואף מותר לעשות סעודת אירוסין או שידוכים⁴.

ריקודים ומחולות ושירה בכלי שיר

- ב. אין לעשות ריקודים ומחולות, מי"ז בתמוז עד אחר י' באב⁵.
- ג. וכן אסור בימים אלו לנגן בכלי שיר, או לשמוע נגינה של כלי שיר⁶. [והיינו אף הנוהגים היתר לשמוע נגינה בכלי שיר במשך ימות השנה, ראה להלן הלכות זכר לחרבן].
- ד. שירה בפה כשהיא דרך הודאה ותפלה לה' מותר, אף בשבוע שחל בו תשעה באב⁷.
- ה. אף בסעודת שידוכין אין לעשות ריקודין ומחולות ושירה בכלי שיר⁸, וכן בסעודת ברית מילה או בר מצוה אין

³ אירוסין היינו קידושין בלא נישואין, ושידוכים הוא הנקרא כיום בטעות "אירוסין".

⁴ משנ"ב תקנ"א ס"ק י"ט, ושער הציון ס"ק כ"ו בשם הא"ר, [ואמנם הא"ר כתב כן לתרץ דברי הרמ"א בסעיף י', ובשתילי זיתים ס"ק ל"ב תי' באופ"א, היינו משום דלא ניחא ליה לאוקמי דברי הרמ"א קודם ר"ח, אבל שפיר י"ל שאינו חולק בעיקר הדין דמותר סעודת אירוסין קודם ר"ח].

⁵ שתילי זיתים תקנ"א סקי"ב.

⁶ מקור חיים תקנ"א, ופמ"ג תקנ"א א"א סק"י, ועי' ערוה"ש תצ"ג ס"ב דכלי זמר כ"ש הוא מריקודין ומחולות, וכן מבואר שאסור בכלי זמר בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קס"ו, ועוד.

⁷ שו"ת החיים והשלום סי' קס"ח, [ויתכן שאף המקור חיים שאוסר שירה אף בפה היינו באופן שהוא דרך שמחה בעלמא, ולא בכלל הודאה ותפלה]. ועי' שד"ח מערכת בין המצרים סי' א' אות י' שדן בענין שירה בפה.

⁸ שתילי זיתים סי' תצ"ג סק"ג בשם מג"א שאין לעשות ריקודין ומחולות בסעודת שידוכין, והיא סעודת מצוה כמש"כ השער הציון תקנ"א אות כ"ו.

להתיר⁹, ולשמחת חתן וכלה כגון בסעודת שבע ברכות, יש מתירין¹⁰, וראוי להחמיר¹¹.

- ו. מי שפרנסתו לנגן אצל גוים, וכן מורה לנגינה שנצרך ללמד שיעורי נגינה לצורך פרנסתו, מותר לנגן עד ראש חודש אב¹².
- ז. יש שנמנעו בימים אלו מלשבת בישיבת רעים ומסיבות רשות¹³, ויש שנמנעו מלצאת לטייל, וכן לא להתחיל בדבר חדש משום שאינו סימן טוב¹⁴.

לבישת בגדים חדשים

⁹ א"ר תקנ"א ס"ק כ"ו, סידור יעב"ץ, והובא ביפה ללב תק"ס סק"ז.

אמנם מה שיש שהביאו להקל בזה עפ"י שכנה"ג תקנ"א ס"ק ל"ג המעיין שם יראה שלא כתב להתיר כלל, אלא אדרבה כתב שמנע מלהביא מנגנים בסעודה שעושים בלילה שקודם הברית, ואין לדייק מכאן שבסעודת הברית עצמה מותר, [כמו שמשמע קצת בא"ר שהביאו], כיון שיתכן שהמנהג היה בברית לשורר בפה, וכמש"כ בשד"ח מערכת בין המצרים סי' א' אות י'. ומה שהובא בזה משו"ת חיים שאל ח"א סי' כ"א אינו עוסק אלא כשהיולדת אבילה ולא בבין המצרים שכל הקהל באבילות, וההיתר שם הוא מכח שיום טוב שלה הוא, אבל הכא מה מתיר לכל המסובים. ומה שהביאו מס' אות חיים ושלום סי' רס"ה אות כ"ט עיי"ש שהשגתו על היעב"ץ היא על שאר ימות השנה ולא איירי בימי בין המצרים כלל, ואמנם הביא דברי החיים שאל לסייעתא, אך לא התיר מעולם בימי בין המצרים.

והן אמנם בכף החיים תקנ"א סק"מ כתב ללמוד היתר לכלי שיר ממש"כ הר"ן להתיר לבנות בית חתנות למי שאין לו אשה ובנים, אך הדמיון צ"ע דהתם כיון שאין לו אשה ובנים ואין לו בית חתנות אי אפשר לקיים המצוה בלא שיעסוק בה ועל כן מותר, אבל מנלן להתיר לשמוח בכלי שיר משום שהיא שמחה של מצוה, תדע שכן הוא שהרי הא"ר כתב שאף בסעודת מילה המנהג שלא ליקח מנגנים, ואילו בבית חתנות ולתקן בגדים למי שלא קיים פו"ר כתב בסק"ה להתיר בפשיטות, ש"מ דלא דמו אהדדי.

¹⁰ לפי מה שנהגו בארץ ישראל להתיר נגינה בכלי שיר בסעודת מצוה כמנהג שאר קהילות ישראל, ראה להלן בהלכות זכר לחורבן.

¹¹ הנה אמנם בשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' ק"ט, כתב להתיר ושכן הורה עמוד ההוראה הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, מ"מ נראה דלמנהגינו שנהגו להחמיר בכלי זמר אף בסעודת נישואין, וכמו שכתב ברביד הזהב סי' תק"ס, על כן אף שהיום פשט המנהג להקל בכל סעודת מצוה להתיר כלי זמר, מכל מקום בימי בין המצרים ראוי להחמיר.

¹² מי שפרנסתו לנגן אצל גוים כ"כ בביאור הלכה סי' תקנ"א ס"ב ד"ה ממעטים, בשם הפמ"ג וכפי שפירשו הדרך החיים, [וראה גם במקור חיים סי' תקנ"א ס"א], ולענין מי שמלמד שיעורי נגינה כ"כ בשו"ת זכר שמחה סי' ס"ז.

¹³ הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע.

¹⁴ הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב.

ח. מנהגינו שאין לובשים בגדים חדשים מי"ז בתמוז עד אחר ט"ב, בין בשבת¹⁵ בין בחול, ואף בגדים שאינם חשובים שאין מברכים עליהם שהחיינו נהגו שלא ללבשם¹⁶.

ברכת שהחיינו

ט. ברוב קהילות תימן לא נמנעו מלברך על פרי חדש ברכת שהחיינו בימי בין המצרים¹⁷, אמנם יש מקהילות תימן¹⁸ שנהגו כדברי מרן השו"ע שטוב להזהר מלומר שהחיינו על פרי חדש או על מלבוש, אבל על פדיון הבן אומר ולא יחמיץ

¹⁵ הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א.

¹⁶ כתב רבינו מהרד"ם בשתילי זיתים תקנ"א סק"ג במקומות אלו וכו' נמנעים מן החדשים מי"ז בתמוז, ומסתימת דבריו משמע שאין הטעם משום שהחיינו כפי שסברו כמה מן האחרונים עי' מג"א תקנ"א ס"ו ס"ק כ"א שהביא דברי הב"ח דאסור ללבוש בגדים חדשים מי"ז בתמוז מפני שאין מברכין שהחיינו, ומסיק דבשבת שמברכים שהחיינו יכול ללבוש הבגד. ע"כ. ובמשנ"ב ס"ק מ"ה כתב מהאחרונים דבגדים שאינם חשובים שא"צ לברך עליהם שהחיינו בודאי מותר לקנותו וללבושו מי"ז בתמוז. ע"כ. וכל זה הוא מפני דסבירא להו דטעם האיסור משום שהחיינו. אולם מנהגינו שטעם האיסור משום שמחה הוא, וכמו שנזכר טעם זה בא"ר (סי' תקנ"א ס"ק י"ז) בשם מלבושי יו"ט סק"ב והובא בשעה"צ ס"ק מ"ח, ולכן המנהג שאין לובשים בגדים חדשים אף בשבת, ואף בבגדים שאינם חשובים שאין מברכין עליהם שהחיינו נהגו לא לחדש כפי שהשיב מהר"ר יוסף צובירי זצ"ל לשואל בע"פ. וכן מצאתי בספר מנהג טוב (לאחד מחכמי איטליא הקדמונים) אות פ"ב שכתב מנהג טוב שלא לחנך כסות ומנעלים חדשים. וכע"ז בלקט יושר (עמ' ק"ז) על מנהג התרומת הדשן לענין מר"ח אב עד התענית: 'ואוסר לקנות מנעלים חדשים מר"ח עד אחר ט' באב כדי להלביש לשבת נחמו'. הרי שאף במנעלים שאין מברכים עליהם שהחיינו, כתבו המנהג טוב ולקט יושר לימנע, וביותר שהתה"ד לא היה נמנע מלברך שהחיינו על הפירות כמבואר שם, ע"כ שאין טעם המנהג משום שהחיינו אלא משום שמחה. [וכ"ז דלא כמי שכתב בשם רבינו השתילי זיתים שכביכול התיר לבישת בגד חדש בשבת, ולא דק, דמש"כ רבינו בס"ק מ"ז קאי על ברכת שהחיינו בלבד, אבל מניעת בגד חדש למנהגינו אינו משום שהחיינו, כמבואר].

¹⁷ ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"א סי' ה' עפ"י מש"כ הרמ"א דפרי שלא ימצא אחרי תשעה באב מותר לברך עליו שהחיינו ולאכלו בין המצרים עיי"ש, ועפ"ז כתב בשתילי זיתים ס"ק מ"ט בשם הט"ז שמטעם זה יש להתיר בכל יום בבין המצרים לברך שהחיינו על פרי חדש, דשמא ימות האדם קודם שיקיים מצוה זו. ע"כ. וכן מסרו הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א שלא נהגו להימנע מברכת שהחיינו על פרי חדש אף בחול.

[אמנם עי' בפעולת צדיק ח"ג סי' מ"ז בדין שהחיינו באבל דשוק"ט בדברי השו"ע כאן, ולא העיר שאין מנהגינו כן, וצ"ע].

¹⁸ ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א, ק"ק ביצ'א הגר"י זכריה שליט"א.

המצוה, וכן על פרי חדש שלא יזדמן לו אחר תשעה באב יש
לו לברך שהחיינו¹⁹.
י. בשבת מותר לברך שהחיינו²⁰.

תספורת

יא. ברוב קהילות תימן²¹ נהגו שלא להסתפר מי"ז בתמוז עד
לאחר ט"ב, אולם יש מקומות כמו עי"ת צנעא שנהגו
להסתפר עד שבוע שחל בו ט"ב, שהוא אסור בתספורת מן
הדין²².
יב. אשה מותרת להסתפר מי"ז בתמוז עד שבוע שחל בו תשעה
באב²³.
יג. בעלי ברית והם אבי הבן המוהל והסנדק מותרים בתספורת
ביום המילה, עד שבוע שחל בו תשעה באב, כיון שאין איסור
התספורת עד שבוע שחל בו אלא ממנהג²⁴.

זהירות מי"ז בתמוז עד תשעה באב

יד. מי"ז בתמוז עד תשעה באב צריך להיזהר שלא לילך יחידי
ביום מסוף ארבע שעות ביום עד סוף תשע שעות, וכן לא

¹⁹ שו"ע תקנ"א סי"ז, ושתילי זיתים שם.

²⁰ שתילי זיתים ס"ק מ"ז. [ואמנם נודע דעת רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות (פ"ט ב') שיש
להחמיר אף בשבתות בין המצרים שלא לברך שהחיינו].

²¹ כן מסרו הרבנים שליט"א על מנהג קהלות קודש, דמאר, מחוית, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ג,
וכן מנהג ק"ק עדין כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.
וגזיזת צפרנים מותר אף בשבוע שחל בו ט"ב, כמו שיתבאר להלן.

²² כן מוכח בד' רבינו השתילי זיתים שהשמיט הגהת הרמ"א בסי' תקנ"א סי"ב, וכן הביא
מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' ע"ו בסופה מספר חמדת ימים, וכן נהגו בעיר צנעא
כמש"כ בסערת תימן עמ' ק', ועריכת שלחן תקנ"א סי"ח, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ש מחפוד
שליט"א. הגר"ע בסיס שליט"א ציין שיש שנהגו שלא להסתפר מר"ח אב.

²³ שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קל"ז, ואף שכתב שראוי להחמיר, זהו לפי דעת הרמ"א
שפסק ביו"ד סי' ש"צ ס"ה להחמיר באשה לאחר שבעה, אולם לדעת מרן דמתיר לאשה לאחר
שבעה, ה"ה בבין המצרים.

²⁴ א"ר סי' תקנ"א ס"ק כ"ח ושאר אחרונים שצויינו להלן בענין איסור תספורת לבעלי ברית
בשבוע שחל בו ט"ב, שלא אסרו אלא בשבוע שחל בו דאסור מדינא דמתני'.

לילך בין חמה לצל, ויזהר שלא להכות הילדים או התלמידים
בימים אלו, שסכנתם קרובה²⁵.
טו. וכמו כן יש הנמנעים לרחוץ בים מפני הסכנה²⁶.

אמירת תקון חצות

טז. כתבו הפוסקים בשם רבינו האר"י ז"ל שבימים אלו יתאבל
אחר חצות היום ויבכה כחצי שעה²⁷. אמנם אבותינו לא נהגו
לומר סדר תיקון חצות²⁸, [אף הנוהגים לומר תקון חצות
בלילות²⁹].

תלת דפורענותא

יז. בשלשת שבתות בין המצרים מפטירים שלש הפטרות
הנקראות "תלת דפורענותא", והם; למנהג השאמי – דברי,
שמעו, חזון, וסימנם דש"ח. למנהג הבלדי – דברי, חזון,
איכה, וסימנם דח"א.

²⁵ שו"ע סי' תקנ"א סי"ח, שתילי זיתים סק"נ. וראה יהדות חבאן עמ' קמ"ו שכן נוהגים שאין
הולכים יחידי בימי בין המצרים.

²⁶ מקור חיים תקנ"א סי"ד, וכן כתב בספר ארחות רבינו שהגרי"י קניבסקי זיע"א מנע לבני ביתו
מללכת לים בימים אלו משום הסכנה.

והנה ידוע מה שמפורסם בעולם לחלק בהליכה לים או לבריכה בין אם הלך קודם י"ז בתמוז,
שיכול ללכת אחר כך, לבין אם לא הלך קודם י"ז בתמוז שאין ללכת, ונלאו חכמי לב למצוא
מקורו, ובס"ד מצאתי מקור לזה בספר מנהג טוב (לאחד מחכמי איטליא הקדמונים) אות פ"ב
שכתב וז"ל: מנהג טוב שלא ליהנות מדבר חדש שלא נהנה ממינו וממנו באותה שנה טרם י"ז
בתמוז. ע"כ. והסוברים חילוק זה אין נמנעים משום חשש סכנה, אלא משום שמחה, ועל כן יש
מקום לחילוק זה שכל שהוא חדש ולא נהנה ממנו קודם לכן יש בו שמחה יתירה.

²⁷ מגן אברהם סי' תקנ"א, והעלוהו בשתילי זיתים ס"ק נ"ב.

²⁸ הגר"ש קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א,
הגר"ח דחבש שליט"א.

²⁹ העיר הגר"מ צובירי שליט"א שאף בלילה לא נהגו לומר תקון חצות בצבור, אלא יחידי סגולה
בביתם.

יח. בדרך כלל נהגו לדקדק להעלות להפטרות אלו זקנים תלמידי חכמים ואנשי מעשה³⁰. [אולם אם יש לאחד מן הצבור יא"ר ציי"ט הוא עולה, והזקנים מוחלים³¹].

יט. הפטרות אלו נהגו לקרותן בנעימה וניגון כשאר הפטרות³², ויש שנהגו בפסוקי התוכחה בהפטרת חזון או איכה לעשות בניגון הוכחה, כמוכח³³, או בניגון עצב³⁴.

כ. כשחל ראש חודש אב להיות בשבת אין מפטירים השמים כסאי, אלא הפטרת שמעו בשאמי או חזון בבלדי, שאין משנים הפטרת תלת דפורענותא מכח הפטרה אחרת כלל³⁵, ומנהג רוב קהילות תימן שאף אין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת השמים כסאי³⁶, ומקצת מן השאמי נהגו להוסיף פסוק ראשון ואחרון מהפטרת השמים כסאי³⁷.

קינות בשבתות בין המצרים

³⁰ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, וכן מנהג עדן להעלות גדולים וזקנים שבקהל, ולא למכרן.

³¹ הגר"ע בסיס שליט"א.

³² הרבנים שליט"א מרוב המחזות. אמנם הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב מסר שנהגו לקרותם בנגון עצב.

³³ הגר"ע בסיס שליט"א.

³⁴ הגר"א אריה שליט"א.

³⁵ שתילי זיתים סי' תכ"ה סק"ה מהב"י בשם האבודרהם, והשמיט הגהת הרמ"א שכתב להפטיר השמים כסאי. וכן העלה דברי הב"י ואבודרהם בתכלאל מהר"י ונה.

³⁶ כן מבואר בשתילי זיתים סי' תכ"ה ס"ב שהעלה הגהת הרמ"א שנהגים שאין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש, וכן מסרו הרבנים שליט"א מרוב הקהילות, ואף בק"ק שרעב מסר הגר"מ צובירי שליט"א שעפ"י רוב לא נהגו להוסיף.

³⁷ הגר"ח דחבש שליט"א שיש נהגו כן בק"ק ד'מאר, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, והגר"מ צובירי שליט"א שיש שנהגו כן בק"ק שרעב.

כא. פיוטי קינות שנזכרו במחזורי ספרד שאומרים אותן בשלש שבתות שמפטירים בהן תלת דפורענותא, לא שמענו ולא ראינו ביהדות תימן מי שיאמר קינה באיזו שבת, כלל וכלל³⁸.

שבת מברכין

כב. בשבת מברכין של חודש אב, נהגו לברך ולהכריז את החודש כשאר חדשים³⁹, אלא שבמקום "יחדשהו", אומרים "יהפכהו"⁴⁰.

מראש חודש אב

משנכנס אב ממעטין בשמחה

כג. משנכנס אב ממעטים בשמחה, שהוא זמן של פורענות, ועל כן ישראל שיש לו דין ומשפט עם גוי, אם יש ביכלתו ידחהו עד ראש חודש אלול⁴¹, או על כל פנים עד לאחר תשעה באב⁴².

כד. מראש חודש אב עד לאחר התענית, ממעטים בכל עסק שיש בו שמחה⁴³, ועל כן אסור לבנות בנין של שמחה, כגון לבנות בית חתנות לבנו, ובכלל זה כל בנין שאינו נצרך לו אלא להרווחה בעלמא⁴⁴, וכן בנין של ציור וכיור, ובכלל זה, לצבוע את כתלי הבית לשם נוי, וכן נטיעה של שמחה כגון שנוטע

³⁸ ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"א סי' ב'.

³⁹ שתילי זיתים סי' תי"ז סק"ג, עץ חיים ח"א קנ"ב. וכן המנהג בכל קהילות תימן, כמו שמסרו הרבנים שליט"א. וראה תשובת כמוהר"ר חיים קרח זצ"ל בענין זה.

⁴⁰ כמובא בכל הסידורים.

⁴¹ שתילי זיתים סק"ג בשם המג"א. ומש"כ "אם יש ביכלתו", כ"כ השתילי זיתים סק"ב בשם הלבוש.

⁴² משנ"ב תקנ"א סק"ב.

⁴³ שו"ע תקנ"א ס"ב.

⁴⁴ שתילי זיתים סק"ה.

אילן כדי להסתופף בצלו, או שנוטע בגינתו מיני אילנות או שתילים לריח טוב⁴⁵ או לשם נוי⁴⁶, אסור. כה. וכן אין עוסקים במשא ומתן של שמחה, כגון קניית צרכי חופה⁴⁷, [למי שקיים מצות פריה ורביה], אבל שאר משא ומתן מותר. ויש שנהגו למעט אף בשאר משא ומתן⁴⁸. כו. לצורך מצוה כגון לצורך נישואין למי שלא קיים מצות פריה ורביה, ואין לו בית חתנות כלל, מותר לבנות לו בית חתנות, וכן מותר לקנות עבורו צרכי החופה⁴⁹. כז. אם היה כותל של בית חתנות נוטה ליפול, מותר לבנותו⁵⁰, ואפילו אין בדבר חשש סכנה אלא חשש הפסד ממון⁵¹. וכן אם נזדמן לו לקנות צרכי חופה במחיר מוזל, ואם ימתין לאחר תשעה באב יפסיד ממון, מותר לקנותם⁵². כח. קבע עם גוי קודם ראש חודש לבנות בנין של שמחה או לצייר או לצבוע ביתו בקבלנות, ולא קבע לו מתי יעבוד, והגוי מעצמו עושה אחר ראש חודש ואפילו בתשעה באב עצמו, מותר. ומכל מקום אם יכול לפייסו בדבר מועט שימתין עד אחר תשעה באב תבא עליו ברכה⁵³.

אירוסין ונישואין

⁴⁵ שו"ע שם, דמיני הדס ומיני אהלים אסור.

⁴⁶ פשוט שנוי הוא בכלל נטיעה של שמחה, דלא עדיף ממיני הדס ואהלים, וכשם שנאסר בנין לנוי.

⁴⁷ שתילי זיתים סק"ד, והוסיף רבינו "ועמ"ש סי' תקל"ט סס"ד", והנה בכתי"ק הוסיף רבינו הוספה זו בגליון, ונראה שכוונתו למש"כ שם [ובכתי"ק אף הוא בגליון] בשם הט"ז להתיר מקח וממכר בחוה"מ אפי' ביש לו מעות משום שיש עלינו מס מלך ושרים, הוי הכל כדי חייו. והנה הט"ז כאן ציין לדבריו בסי' תקל"ט לפרש תמיהת הב"י מה הטעם שלא נהגו רוב העולם למעט במשא ומתן, ולא ניחא ליה במש"כ הב"י בשם התוס' כיון שדחו התוס' תירוץ זה עיי"ש.

⁴⁸ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א.

⁴⁹ הר"ן המובא בב"י וברמ"א והעלהו בשתילי זיתים, וכ"פ בשתילי זיתים תקנ"א סק"ז, [ודלא כשלחן גבוה וכה"ח שכתבו דהשו"ע חולק על דברי הר"ן]. משנ"ב ס"ק י"ד.

⁵⁰ שו"ע סי' תקנ"א ס"ב.

⁵¹ שתילי זיתים סק"ו,

⁵² בן איש חי פרשת דברים ס"ב.

⁵³ שתילי זיתים תקנ"א סק"ו.

כט. מראש חודש עד התענית אסור מן הדין לישא נשים אף למי שלא קיים מצות פריה ורביה⁵⁴, ואפילו בלא סעודת נישואין, אמנם אירוסין [דהיינו קידושין בלבד ללא נישואין] בלא סעודה, מותר⁵⁵. וכבר נתבאר לעיל שהמנהג להמנע מן הנישואין מי"ז בתמוז.

ברית מילה ושאר סעודות מצוה

ל. ברית מילה שאירעה בימים אלו עושים בה סעודה בבשר ויין, כיון שאינה סעודה של שמחה כסעודת אירוסין ונישואין⁵⁶, וכן מותר לעשות שאר סעודות של מצוה, כגון; פדיון הבן, בר מצוה, וסיום מסכת⁵⁷. ובלבד שלא ישמיעו בהם כלי זמר.

תפירת וקניית בגדים חדשים

לא. יש אומרים שאין לתפור או לתקן בגדים חדשים מראש חודש עד התענית, כדי למעט בשמחה⁵⁸. וכן יש מקומות שנמנעו הנשים מתפירת וריקמת בגדים חדשים⁵⁹, ויש שלא נמנעו⁶⁰. לב. בכלל זה שאין לקנות בגדים חדשים⁶¹, ואף בגדים שאין מברכים עליהם שהחיינו⁶².

⁵⁴ שתילי זיתים תקנ"א סק"ט בשם הלבוש, ומשמע דס"ל דאסור מן הדין ולא כמש"כ מרן בב"י שמי שאין לו אשה ובנים מותר מן הדין, אלא שנהגו שלא לישא משום דלא מסמנא מילתא.

⁵⁵ שו"ע תקנ"א ס"ב. ועי' שתילי זיתים ס"ק ל"ב שלמי שלא קיים מצות פריה ורביה מותר לעשות אף סעודת אירוסין.

⁵⁶ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"א.

⁵⁷ רמ"א סי' תקנ"א ס"י.

⁵⁸ שו"ע תקנ"א ס"ז.

⁵⁹ הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א (רבים נמנעו), הגר"י זכריה שליט"א. [ועי' שו"ת החיים והשלום סי' ק"ע שהזכיר שלא לתקן בגדים חדשים, בשבוע שחל בו ט"ב].

⁶⁰ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

⁶¹ רמ"א תקנ"א ס"ז, וראה ברביד הזהב שהעיר שלא מצא מקורו בדברי הב"י והתה"ד, וכתב דס"ל לרמ"א דכיון שהטעם משום מיעוט שמחה אין חילוק בין לתקן לבין לקנות. [ומ"מ יש לציין שמצינו מקור לדבריו בדברי הלקט יושר משמו של בעל תה"ד כדלהלן].

לג. לצורך מצוה כגון לצורך נישואין למי שלא קיים מצות פריה ורביה, מותר לתקן או לקנות בגדים חדשים⁶³.

אכילת בשר ושתית יין

לד. מנהג קהילות אשכנז וספרד להמנע מאכילת בשר ושתית יין מר"ח אב⁶⁴, אמנם מנהג רוב קהילות תימן שאין נמנעים מאכילת בשר ושתית יין אף בשבוע שחל בו ט"ב, מלבד בסעודה מפסקת שאסורה באכילת בשר ושתית יין מן הדין⁶⁵, והשחיטה נמשכת כסדרה בשאר ימים⁶⁶. אמנם יש מקומות שנמנעו משחיטת בקר, ושחטו עופות⁶⁷. ויש מקומות שהפסיקו לשחוט בשבוע שחל בו ט"ב⁶⁸.
לה. במקצת מקומות נמנעו מאכילת בשר מראש חודש אב⁶⁹.

שבוע שחל בו תשעה באב

איסור תספורת

⁶² כן כתב בלקט יושר (עמ' ק"ז) על מנהג בעל התרומת הדשן: 'ואוסר לקנות מנעלים חדשים מר"ח עד אחר ט' באב כדי להלביש לשבת נחמו', והרי אין מברכים שהחיינו על מנעלים כמבואר בשו"ע סי' רכ"ג ס"ו.

⁶³ משנ"ב ס"ק מ"ו, שו"ת החיים והשלום סי' ק"ע.

⁶⁴ שו"ע סי' תקנ"א ס"ט.

⁶⁵ ויצבור יוסף בר שם סי' ג', תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, הרבנים שליט"א מרוב המקומות, [ובכללם אף דרום תימן כגון ביצ'א]. ורמז למנהג זה בשתילי זיתים סי' תקנ"ב סק"א עיי"ש.
⁶⁶ הרבנים שליט"א.

⁶⁷ הגר"ח דחבש שליט"א, [וציין דמ"מ מי שנשאר בידו בשר בהמה מקודם אכל, אלא שנמנעו משחיטת בהמות], וראה גם זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ג שיש שאכלו רק עופות מר"ח אב.

⁶⁸ זכרון תימן מנהגי צ'אלע עמ' רנ"ד, גם הגר"ע בסיס שליט"א ציין שנהגו לצמצם השחיטה, ואין שוחטין רק ההכרח.

⁶⁹ הגר"מ צובירי ק"ק שרעב, [אולם הגר"ש כהן שליט"א מסר שנהגו באכילת בשר ועוף עד סעודה המפסקת כשאר קהילות תימן, וכנראה המנהגים חלוקים באיזור שרעב עצמו]. הגר"א אריה שליט"א שכן מנהג בְּעֶדֶן בדרום תימן. וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.

לו. שבוע שחל בו ט"ב מדין המשנה אסור להסתפר בו, בין שער ראשו בין שאר שערות שבגופו, ואיסור זה בין באיש בין באשה⁷⁰, אולם לצורך מצוה מותר⁷¹.
לוז. שער השפם המעכב את האכילה מותר לגלחו⁷².
לח. אסור לגדולים לספר את הקטנים⁷³.
לט. גם בעלי ברית, [שהם אבי הבן, הסנדק, והמוהל] אסורים בתספורת ביום הברית שחל בשבוע זה, כיון שאיסור התספורת בו מדין המשנה הוא⁷⁴.

גזיזת צפרנים

מ. גזיזת צפרנים מותרת, אף בשבוע שחל בו תשעה באב⁷⁵.

איסור כיבוס

מא. מלבד איסור תספורת אסרו חכמים שלא לכבס בשבוע שחל בו תשעה באב⁷⁶ בגדים בין עליונים בין תחתונים, מטפחות הידים (מגבות), ומפות שולחן. ואף אם אין דעתו ללבוש

⁷⁰ כן מתבאר מסוגיית הגמ' יבמות מ"ג א' לפי גירסת הרי"ף והרמב"ם, וכמש"כ בשו"ת נוב"ק יו"ד סי' צ"ט, וכ"כ לאיסור בפמ"ג תקנ"א משב"ז ס"ק י"ג, ודרך החיים, ומשנ"ב ס"ק ע"ט. וצ"ע על מש"כ בשו"ת פנים מאירות ח"ג סי' ל"ז ללמוד להתיר לפי שיטת הרי"ף והרמב"ם (פ"ו מאבל ה"ג), ומרן ביו"ד (סי' ש"צ ס"ה) שהתירו תספורת באשה אחר שבעה דה"ה בשבוע שחל בו ט"ב, וזהו נגד פשטות הסוגיא דיבמות שם. וכן יש לתמוה על הפמ"ג משב"ז ס"ק י"ג שלמד להתיר גילוח הצדעין ממש"כ הב"ח בשיטת הרי"ף דשרי לאחר שבעה, והביאו המשנ"ב שם, והרי מבואר בסוגיא דשבוע שחל בו חמיר לגבי תספורת מלאחר ז', ולדברי הב"ח היינו לענין צדעין דלאחר ז' מותר ובשבוע שחל בו אסור. וצע"ג.

⁷¹ דהיינו אשה לצורך טבילתה, שו"ת ויען יוסף ח"ג סי' שמ"ט.

⁷² שו"ע סי' תקנ"א סי"ג.

⁷³ שו"ע סי' תקנ"א סי"ד.

⁷⁴ א"ר תקנ"א ס"ק כ"ח, שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח סי' כ"ח, ובתנינא יו"ד סי' רי"ג, פמ"ג משב"ז ס"ק י"ג, נזירות שמשון סי' תקנ"א, מחזיק ברכה סי' תקנ"א סק"ב, שדי חמד מערכת בין המצרים סי' א' אות ז', בן איש חי דברים סי"ב. [ודלא כהפנים מאירות ח"ג סי' ל"ז ושו"ת שבות יעקב ח"ג סי' צ"ג ושו"ת חת"ס או"ח סי' קנ"ח שהתירו בזה].

⁷⁵ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"ג.

⁷⁶ ויש לציין מנהג קצת קהילות שנהגו להחמיר בכיבוס ולבישת בגד מכובס מראש חודש כדברי הרמ"א, כגון ק"ק ערן כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.

בגדים אלו אלא לאחר תשעה באב, אסור לכבסם בשבוע זה,
מפני שנראה כמסיח דעת מהאבילות.⁷⁷
מב. כסות הקטנים מגיל שלש שנים ומעלה אסור לכבס, אבל
קטנים עד גיל שלש שנים נהגו לכבס.⁷⁸
מג. כתם שנפל בבגד מותר לנקותו על ידי מטלית לחה או במים,
ואין זה בכלל כיבוס המסיח דעת מהאבילות.⁷⁹
מד. לכבס עבור גוי, אם הוא בפרהסיא ולא ניכר שהוא בגד של
גויים, אסור.⁸⁰
מה. אסור למסור כלים לכובס גוי בשבוע שחל בו ט"ב.⁸¹

⁷⁷ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"ד.

⁷⁸ השו"ע תקנ"א סי"ד כתב: אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה. והרמ"א בהגה כתב: מיהו בגדים שמלפפין בהם הקטנים לגמרי, שמוציאים בהם רעי ומשתינין בהם, הני ודאי משרא שרי; ואפילו בגדי שאר קטנים נוהגים להקל. ע"כ. ומקור המנהג להקל בבגדי קטנים שכתב הרמ"א הוא בדברי מרן הב"י. והלבוש הביא דין זה בזה"ל: ואפילו לקטנים אסור הגדול לספר אותו, וכן אסור לכבס כסותן של קטנים שלא יסיח דעתו מן האבל כדלעיל, ודוקא כסות של קטנים כגון בני ג' וד' שנים, אבל בגדי הקטנים המטנפים עצמם ומוציאין רעי ומשתינים אותו, הנהו משרי שרי לכבס שאין בכיבוס זה משום שמחה. ע"כ. ומבואר מלשונו שמפרש החילוק בין כסות לבגד המבואר בב"י בד' מהר"ם, דכסות היינו לגדולים מג' שנים, ובגד היינו לפחות מג' שנים, ולפי"ז נמצא דמש"כ הרמ"א שבגדי שאר קטנים נהגו להקל, היינו בגדים של קטנים הפחותים מג' שנים, אבל כסות קטנים דהיינו למעלה מג' שנים, גם מצד המנהג שהזכירו הב"י והרמ"א יש להחמיר, ואין הרמ"א חולק על דברי השו"ע אלא מפרש דבריו, ומה שכתב הרמ"א "בגדי שאר קטנים", היינו שאר בגדי הקטנים אף אלו שאין מלפפין בהם.

ומשום כך העלה בשתילי זיתים הגהת הרמ"א, והעלה גם דברי הלבוש בפירוש דברי השו"ע שאין האיסור אלא בקטנים בני ג' וד' שנים, ללמדך שמה שהקלו הב"י והרמ"א מצד המנהג היינו בקטנים פחות מג' שנים. וכ"פ החיי אדם כלל ל"ג סי"ח, ובן איש חי דברים ס"ו, שאין להקל אלא בבגדי קטנים פחותים מג' שנים. ויש עוד להאריך בזה, ואכ"מ.

⁷⁹ עי' שו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סי' ל"ו שאף לענין איסור כיבוס בחוה"מ אינו אסור, ונראה דכ"ש הכא שכל האיסור משום היסח הדעת, ובמעשה קל כזה אינו חשוב היסח הדעת. וכל שכן שלא שייך לאסור ללבוש משום הנאת בגד מכובס, שהרי כלל הבגד אינו מכובס. וכ"כ בהליכות שלמה עמ' תכ"א, והלכות חג בחג בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, [ועי' ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל].

⁸⁰ שו"ע סי' תקנ"א ס"ה.

⁸¹ עי' דרכי משה סי' תקנ"א בביאור דברי התוס' בתענית ל' א', וכתב בשם מהרי"ל להחמיר מר"ח, וכ"ה בהגה תקנ"א ס"ג, והנה בשתילי זיתים השמיט הגהה זו, ויש לעיין אם נחלק על עיקר הדבר שיש לאסור למסור לגוי, כיון דאמירה לגוי באיסור דרבנן אינה אסורה אלא באיסור שבת יו"ט וחוה"מ כמבואר בסי' תס"ח בשתילי זיתים סק"ג, או שהשמיטה משום שאסר הרמ"א

מו. אין לגהץ במגהץ חם בגדים בשבוע זה, וראה הערה⁸².

איסור לבישת בגדים מכובסים

מו. כמו כן אסור בשבוע זה ללבוש בגד מכובס, בין בגדים עליונים בין בגדים תחתונים, וכן להציע במטות סדינים מכובסים, ואף אין להשתמש במטפחות ידים (מגבות) ומפות שולחן מכובסים⁸³.

מח. בבגדים הסמוכים לגוף⁸⁴ שיש לאדם צער במניעת החלפתם מפני הזיעה, יש מתירים ללבוש מכובסים⁸⁵, ויש אומרים שישליך את הבגדים לקרקע במשך שעה אחת, ואח"כ ילבשם⁸⁶.

מט. בארץ ישראל שהאקלים לח, נהגו העולם להכין בגדים לשבוע שחל בו, על ידי שלובשים בגדים מכובסים בשבוע

מ"ח, ולעולם לדין יש לאסור בשבוע שחל בו. וכיון שדעת כל הפוסקים לאסור בזה, ובכללם פוסקי ספרד, נראה להחמיר.

⁸² בדין גיהוץ של זמננו יש להרחיב בו ואין כאן מקומו, כי הנה מדברי השו"ע סי' תקנ"א ס"ג אין מקור לאסור גיהוץ של זמננו, שהרי רוב הראשונים פירשו דהגיהוץ מלבן טפי, ואין איסורו משום מה שמחליק הבגד, וזהו גם כוונת הערוך שהובא בב"י ובמצ"י לרמ"א, שעל ידי ההחלקה באבן מתלבנין טפי, כמפורש בערוך ערך גהץ עיי"ש, ואולם יש ללמוד איסור מפירוש הר"ר יהודה ב"ר ראובן שהביא הר"ן המובא בב"י שפי' שגיהוץ אין עיקרו משום ליבון, אלא משום שמחדש הבגד על ידי המכבש, ומכל מקום מבואר בדבריו שאין לאסור גיהוץ לבני א"י כיון שעל הכיבוס מתלבנין היטב, ואין הגיהוץ מחדש אותם, ולפי"ז בכיבוס של ימינו שמכבסים היטב אין לאסור בגיהוץ מטעם זה, אלא שכיון שבשבוע שחל בו אין לובשים בגד מכובס, א"כ י"ל שבזה הגיהוץ מחדש אותם, כדין גיהוץ לבני בבל.

⁸³ שו"ע סי' תקנ"א ס"ג.

⁸⁴ לבנים, וגרבים.

⁸⁵ הליכות שלמה פי"ד הי"ב, שו"ת רבבות אפרים ח"ג ס' ש"מ בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, ועי' גם שו"ת שלמת חיים ס' רי"ז ורל"ז שצייד להיתר. וסמך להיתר זה מדברי הפתחי תשובה יו"ד סי' שפ"ט סק"ב בשם שו"ת לחמי תודה דמותר לאבל בתוך שבעה להחליף הכתונת אם הישנה מליאה זיעה או ערבוביא דלא אסרו רק לתענוג ולא מפני הצער כמו ברחיצה, וכ"ה בערוך השולחן שם ס"ז.

⁸⁶ יסוד היתר זה בלחם הפנים סי' שע"ו, ועי' שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' מ"ד.

הקודם לשבוע שחל בו למשך שעות או שלש, ועל ידי זה בטל ממנו חידוש הכיבוס, ומותר ללבשו בשבוע שחל בו ט"ב⁸⁷.

נ. מי שלא הכין בגדים קודם שבת חזון, ונזכר בשבת, מותר לו להחליף לבגד אחר בשבת, וללבוש את אותו הבגד בשבוע שאחריו, אולם להכין כמה בגדים על ידי שילבש ויפשוט ושוב ילבש בגד אחר, יש אומרים שאסור משום הכנה משבת לחול⁸⁸, ויש מקילים להחליף כמה בגדים כל שנהנה מלבישתם בשבת⁸⁹.

נא. ברית מילה שאירע בשבוע זה מותר לבעלי הברית שהם; אבי הבן ואמו, הסנדק, והמוהל ללבוש בגדים מכובסים, או בגדי שבת⁹⁰, אבל בגדים חדשים אסור⁹¹.

נב. אשה לצורך מצוה, מותרת ללבוש או להציע בגדים מכובסים⁹², וכן מותר לומר לגוי לכבס לצורך מצוה⁹³.

נג. מותר ללבוש טלית מכובס משום שצורך מצוה הוא⁹⁴.

נד. המתארח בבית חבירו או בבית מלון שיש בו מצעים ומגבות מכובסים, מותר להשתמש בהם⁹⁵.

איסור לבישת בגדים חדשים

⁸⁷ שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט.

⁸⁸ שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט, בן איש חי ש"ר דברים ס"ו, כף החיים ס"ק צ"א.

⁸⁹ ראה הלכות חג בחג פ"ד סכ"ט בהערה.

⁹⁰ רמ"א סי' תקנ"א ס"א. והנה גם הגהה זו השמיט בשתילי זיתים, ולכאורה זהו משום שהרמ"א החמיר מראש חודש, ולדידן אין להחמיר אלא בשבוע שחל בו, ולא משום שנחלק על עיקר ההיתר.

⁹¹ מג"א, הובא במשנ"ב תקנ"א סק"ט.

⁹² שתילי זיתים תקנ"א ס"ק ט"ז.

⁹³ כ"מ במשנ"ב סי' תקנ"א ס"ק ל"ב.

⁹⁴ שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט.

⁹⁵ שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' מ"ד. והטעם משום שאין באפשרותו להשתמש במה שהשתמשו אחרים, ואינו לשם תענוג הכיבוס. ולכתחילה יניחם על גבי קרקע כדי שיבטל מהם חידושם, אם אין נפשו קצה בזה. ומכל מקום יודיע להנהלת המלון שלא יחליפו לו את המצעים מכאן ואילך.

נה. וכן אסור מתקנת חכמים ללבוש בגדים חדשים⁹⁶, ואף בגדים שאין מברכים עליהם שהחיינו, כגון מנעלים בכלל האיסור⁹⁷, וכבר נתבאר לעיל שמנהגינו לאסור מי"ז בתמוז⁹⁸.

רחיצה

נו. יש שנהגו לימנע מרחיצה בשבוע שחל בו ט"ב⁹⁹, ופירש רבינו השתילי זיתים שאין לאסור אלא בחמין, אבל בצונן מותר¹⁰⁰. נו. ומנהג אבותינו בחו"ל שנועלים המרחצאות בשבוע שחל בו תשעה באב¹⁰¹, אבל רוחצים בביתם¹⁰². ויש שנמנעו מרחיצה אף בביתם¹⁰³.

נח. ולצורך טבילת מצוה מותר לרחוץ אף בחמין¹⁰⁴. נט. וכן רחיצה לצורך רפואה מותרת אף בחמין¹⁰⁵.

ת"ב שחל ביום ראשון או שחל בשבת ונדהה ליום ראשון

⁹⁶ שו"ע סי' תקנ"א ס"ו.

⁹⁷ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק כ"א, וכן מבואר בפמ"ג תקנ"א א"א ס"ק כ"א, משנ"ב ס"ק מ"ה.

⁹⁸ ובשתילי זיתים העלה בזה דברי הרמ"א שמחמירים מר"ח ואילך, והיינו שהוא נכון אף למנהגינו שיש להחמיר יותר משבוע שחל בו ט"ב, אלא שמנהגינו להחמיר יותר מי"ז בתמוז, כמש"כ בשתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק א.

⁹⁹ שו"ע תקנ"א ס"ט"ז ביש בתרא.

¹⁰⁰ שתילי זיתים ס"ק מ"ד, והשמיט הגהת הרמ"א שכתב שנהגו שלא לרחוץ אף בצונן, וכ"כ השלחן גבוה שהמנהג בעיר שאלוניקי לרחוץ במי הים הגדול, [וכיוצ"ב כתב התה"ד סי' ק"ג שהובא בב"י], וזה עפ"י המבואר מלשון הרמב"ם והרמב"ן בתוה"א שכתבו שלא ליכנס לבית המרחץ, דהיינו דוקא בחמין. וכן מסר הגר"ש מחפור שליט"א שנהגו לרחוץ בצונן.

¹⁰¹ ויצבור יוסף בר ח"ד פרק כ"א סי' ג'.

¹⁰² ויצבור יוסף בר שם. וכתב עוד שבבית נהגו לרחוץ אף בחמין כדי להתפלל בנקיות ואפילו בערב ט"ב. וכן מסרו הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א הגר"א אריה שליט"א שלא נמנעו מרחיצה אלא בבית המרחץ.

¹⁰³ הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"ח דחבש ק"ק ד'מאר, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א.

¹⁰⁴ רמ"א סי' תקנ"א ס"ו, והעלהו בשתילי זיתים.

¹⁰⁵ שו"ת מהר"י ברונא סי' י"ב, הובא בשכ"ג סי' תקנ"א ושתילי זיתים ס"ק מ"ה.

ס. ת"ב שחל ביום ראשון או שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, אין לשבוע שלפניו דין שבוע שחל בו תשעה באב. ויש אומרים שאם חל בשבת ונדחה, יש לו דין שבוע שחל בו¹⁰⁶.

שבת חזון

סא. מנהגינו ללבוש בגדי שבת בשבת הסמוכה לט"ב, [הנקראת בפוסקים "שבת חזון"], ואפילו חל ט"ב בשבת ונדחה¹⁰⁷.
סב. וכן פורסים הפרוכת בבהכ"נ ואפילו אם היא מיוחדת לשבת, ואפילו חל ט"ב בשבת¹⁰⁸.

עֶרֶב ט"ב

שלא לטייל

סג. לא יטייל אדם בערב תשעה באב¹⁰⁹.

לימוד תורה בערב ט"ב אחר חצות

סד. כשחל ערב ט"ב בשבת או שחל בשבת ונדחה, נוהגים ללמוד אחר חצות היום כדרכן בשאר שבתות, ואף בחול לומד אדם כדרכו, ותבא עליו ברכה¹¹⁰.

תפילת מנחה

סה. ערב תשעה באב אחר הצהרים מקדימים בעוד היום גדול ללכת לבתי כנסיות להתפלל תפילת מנחה, כדי שיצאו

¹⁰⁶ שו"ע סי' תקנ"א ס"ד. ונראה שלפי הכלל שמבואר בדברי הפוסקים שיש לחוש לכתחילה לדעת היש אומרים, ה"נ יש לחוש לזה לכתחילה, וכן משמע בשתילי זיתים תקנ"א ס"ק ל"ו עיי"ש. ובשו"ת החיים והשלום סי' קע"א הכריע שאין לו דין שבוע שחל בו.

¹⁰⁷ שתילי זיתים תקנ"א סק"ג.

¹⁰⁸ שתילי זיתים שם.

¹⁰⁹ הרמ"א סוס"י תקנ"ג והעלהו בשתילי זיתים, ועיי' שו"ע סי' תקנ"ד סכ"א שכתב כיוצ"ב לענין ט"ב עצמו.

¹¹⁰ שתילי זיתים תקנ"ג סק"ב.

מבעוד יום לסעודה המפסקת, שיש לסיימה קודם שקיעת החמה¹¹¹.

סו. למנהג השאמי אין נופלים על פניהם¹¹², למנהג הבלדי נופלים על פניהם¹¹³.

סעודה המפסקת

מה היא סעודה המפסקת

סז. סעודה המפסקת היא הסעודה שאוכל אחר חצות היום ואין דעתו לאכול אחריה עוד סעודת קבע, אבל סעודה קודם חצות או שהיא אחר חצות ודעתו לאכול אחריה עוד סעודת קבע, אינה חשובה סעודה המפסקת¹¹⁴.
סח. ועל כן אלו שאוכלים סעודה מליאה כל טוב, ואחר כך אוכלים סעודת עראי כדי להפסיק בה, הרי זה שלא כדין, וסעודתם הראשונה חל בה כל דיני סעודה המפסקת¹¹⁵.

איסור אכילת בשר ושתיית יין

סט. בסעודה המפסקת אסור לאכול בשר ולשתות יין, וכל האוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת, עליו הכתוב אומר: "ותהי עונותם על עצמותם"¹¹⁶.

¹¹¹ ויצבור יוסף בר (ח"ד פרק כ"ג), מצפיי"ת עמ' קי"א, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א, וכן מבואר בלשון מהר"י ונה שהתפללו בצבור. [ויש בק"ק צנעא שהתפללו יחידים בביתם, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א. בק"ק שרעב יש שהתפללו ביחידות, ויש שהתפללו בצבור. הגר"מ צובירי שליט"א].

¹¹² שו"ע סי' תקנ"ב סי"ב.

¹¹³ ואינו דומה לתפילת מנחה בשאר ימות השנה שמתפללים סמוך לשקיעה, ועל כן נהגו שלא ליפול על פניהם.

¹¹⁴ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ט, ומנהג אשכנז שכתב הרמ"א שנהגו לאכול סעודה אחת קודם מנחה, וסעודה אחת אחר מנחה השמיט רבנו השתילי זיתים, וכתב בס"ק ט"ו במקומות הללו אין מנהג לאכול רק סעודה אחת כדינה והיא סעודה המפסקת.

¹¹⁵ שתילי זיתים ס"ק י"ד, מהטור בשם הרמב"ן.

¹¹⁶ שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ה.

ע. אף בשר עופות ודגים, וכן יין מגיתו [דהיינו מה שנקרא כיום מיץ ענבים] נהגו לאסור¹¹⁷.

עא. אסור לשתות שכר ושאר משקאות חריפים, ואם דרכו בכך כל השנה, או שהוא אדם חלש ועל ידי זה יחזק מזגו, מותר¹¹⁸.

עב. אף במשקים המותרים ממעט ממה שדרכו לשתות בכל השנה, שאם דרכו לשתות שלשה כוסות ישתה שני כוסות וכיוצא בזה¹¹⁹.

איסור אכילת שני תבשילים

עג. ואסור לאכול בסעודה זו שני תבשילים, ואפילו מין אחד בשתי קדירות שאחד בלילתו עבה והשני בלילתו רכה, חשוב שני תבשילים¹²⁰.

עד. וכן שני מינים בקדירה אחת חשוב שני תבשילים, אלא אם כן דרכו בכך כל השנה, כגון אפונים עם בצלים וביצים¹²¹. וכן נהגו לאכול בסעודה המפסקת פתות עם ביצים טרופות בתוכו, אע"פ שיש כאן פת מבושלת וגם ביצים מבושלים, כיון שדרכו בכך הרי זה תבשיל אחד.

עה. דבר הנצלה על האש חשוב כתבשיל לענין זה¹²².
עו. אף דבר הנאכל כמות שהוא חי, ובשלו, כגון גזר וכדומה, חשוב תבשיל לענין זה¹²³.

עז. פירות או ירקות חיים, מותר לאכול מהם כמה מינים¹²⁴, ואף ללפת בהם הפת¹²⁵.

¹¹⁷ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ב.

¹¹⁸ שתילי זיתים סי' תקנ"ב סק"ב.

¹¹⁹ רמ"א סי' תקנ"ב ס"א, והובא בשתילי זיתים.

¹²⁰ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג, שתילי זיתים סק"ה.

¹²¹ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג.

¹²² רמ"א סי' תקנ"ב ס"ג.

¹²³ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג.

¹²⁴ ולכן מותר לאכול סלט ירקות חיים בסעודה זו.

¹²⁵ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ד, שתילי זיתים סק"ט.

עח. פירות או ירקות כבושים במלח או בחומץ, אינם בכלל שני
 תבשילין¹²⁶, ויש מחמירים בזה¹²⁷.
 עט. בדרך כלל נהגו לאכול בסעודה המפסקת פת מבושלת
 בחלב, או גריסי חיטה מבושלים¹²⁸.
 פ. יש שנהגו לאכול עדשים עם ביצים בתוכם שהם מאכל
 אבלים¹²⁹, ואף שאין הדרך כל השנה לאכול עדשים עם
 ביצים, אין לאסרו משום שני תבשילין, כיון שכך הדרך
 בסעודת אבלים, ואדרבא בזה ניכר האבילות יותר, כיון שאין
 הדרך בכך כל השנה¹³⁰.
 פא. יש שנהגו לאכול ביצים מבושלות שאף הוא מאכל אבלים¹³¹,
 והנהגים כן אסור להם לאכול תבשיל נוסף, כיון שהביצה
 חשובה תבשיל¹³².
 פב. כובאנה אע"פ שנהגו העולם לדונה כתבשיל לענין שאין
 מברכין עליה המוציא אף בקביעות סעודה, מ"מ אין דינה
 כתבשיל לענין איסור שני תבשילין בסעודה מפסקת¹³³.

¹²⁶ כן משמע מדברי הראב"ה סי' תתפ"ח והמרדכי סי' תרל"ט שכתבו לימנע ממליח משום פרישות, והובא ברמ"א תקנ"ב ס"א, ואילו היה איסור משום תבשיל הו"ל לפרש שאם אכל תבשיל אחד אסור מן הדין במליח, וכן העלו להיתר בערוך השלחן סי' תקנ"ב ס"ז, טהרת השלחן סי' תקנ"ב ס"א.

¹²⁷ מטה יהודה סי' תקנ"ב סק"ו.

¹²⁸ פתות עם בצים מבושלים בתוכו, או הָרִישׁ עם סֶמֶן.

¹²⁹ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ה, הגר"ע בסיס שליט"א, וכ"ה באבן ספיר (ק"ז ב'), וכן כתב אחד מיוצאי ד'מאר.

¹³⁰ שתילי זיתים תקנ"ב סק"י, וכמדומה שהמנהג כדברי רבינו, שהרי הדרך לאכול עדשים עם ביצים הוא רק בסעודת אבלים, אך בכל השנה אוכלים העדשים כתבשיל בפני עצמו כמו הריס, ואף על פי כן בכמה מקומות נהגו לאכול בסעודה המפסקת.

¹³¹ רמ"א סי' תקנ"ב ס"ה, וכ"כ מהר"י ונה שאוכלים ביצים מגולגלות בסעודה המפסקת, וכתב שאין לאכול תבשיל אפילו של עדשים וכמש"כ הרמב"ם פ"ה מתעניות.

¹³² כן מבואר ברא"ש פ"ד דתענית סי' ל"ז, וטור סי' תקנ"ב שעל כן באשכנז אין אוכלין תבשיל אחר מלבד הביצים, וכ"כ הפר"ח בליקוטיו שאין להתיר מטעם שהוא מאכל אבלים. [ואין זה ענין למה שהתיר בשתילי זיתים עדשים עם ביצים ששם דרכם בכך בסעודת אבלים, וחשוב תבשיל אחד, ופשוט].

¹³³ תשובת מהר"י צובירי זצ"ל לשואל בע"פ. ועל כן מותר לאכול כובאנה עם ביצה מבושלת.

פג. מאכלי חלב שעוברים תהליך של 'פיסטור', אין דינם כתבשיל לענין זה מפני שאין משתנה טעמו ושמו ומראהו בבשול זה, ואינו אלא חימום בלבד¹³⁴.

פד. המנהג לשתות טיי"א וקפ"ה בסעודה המפסקת, ואין זה חשוב כתבשיל, אע"פ שהורתחו המים, שלא אסרו אלא שני תבשילין בדרך מאכל, ולא בדרך שתיה¹³⁵.

פה. מה שכתבו הראשונים¹³⁶ לטבל הפת באפר בסיום האכילה לקיים מה שנאמר: "ויגרס בחצץ שיני", לא נהגו כן זולת יחידי סגולה¹³⁷.

שלא לשבת שלשה יחד

פו. יזהרו שלא לשבת שלשה לאכול יחדיו, שלא יתחייבו בזימון¹³⁸, וסמך לזה שנאמר ישב בדרך וידום, ואף אם אירע שישבו שלשה יחדיו לא יזמנו, כיון שאין חשוב קביעות לזימון אלא אם כן קבעו לאכול ביחד, וכאן אין דעתם לקביעות¹³⁹.

ההנהגה הראויה בסעודה המפסקת

פז. סעודה המפסקת יאכל בהכנעה יתירה, וימעט בהנאות, וירבה בפרישות¹⁴⁰, ומי שאפשר לו לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה וקיתון של מים¹⁴¹.

¹³⁴ בן איש חי דברים סי"ט, כף החיים סי' תקנ"ב ס"ק י"ג.

¹³⁵ מחזיק ברכה סי' תקנ"ב שכן המנהג פשוט בארץ הצבי ומצרים וטורקיה, ונחלק על ד' הזרע אמת ח"א סי' ע"ח שסובר שאף משקה בכלל שני תבשילין, והובא בשע"ת סק"א.

¹³⁶ רמב"ן בתורת האדם, והובא ברמ"א תקנ"ב ס"ו, והעלהו בשתילי זיתים.

¹³⁷ הרבנים שליט"א. [הגר"א שמן שליט"א מסר על מנהג אביו מהר"י שמן זצ"ל לטבול הפת באפר]. ובמצפי"ת עמ' קי"א כתב: זקנים מספרים שאבותיהם נהגו לבצוע פת לחם לאחר הסעודה המפסקת והיו טובלים אותה באפר יושבים בין תנור לכירים ואוכלים אותה אגב שתיה מקיתון של מים בעינים זולגות דמעות. ובספר זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד שנהגו לאכול פת קטנית עם אפר.

¹³⁸ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ח, תכלאל מהר"י ונה, עץ חיים סדר ט"ב.

¹³⁹ שתילי זיתים סי' תקנ"ב ס"ק י"ג בשם המג"א, ומשנ"ב ס"ק י"ט, וכ"כ בתכלאל מהר"י ונה.

¹⁴⁰ רמ"א תקנ"ב ס"א.

פח. וכתב הרמב"ם (פ"ה מתעניות ה"ט) חסידים הראשונים כך היתה מידתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה, כמי שמתו מוטל לפניו, וכזה ראוי לחכמים לעשות, או קרוב מזה¹⁴².

פט. צריך לישוב בסעודה זו על גבי קרקע, כאבל, וכן המנהג¹⁴³. ואחר הסעודה מותר לשבת על כסא או ספסל¹⁴⁴. צ. אין צריך לחלוץ מנעליו בסעודה המפסקת, שאין אבילות נוהגת עד הלילה, ואין יושבים על גבי קרקע מטעם אבילות, אלא כדי שתהא הסעודה נראית אבילה ושפלה¹⁴⁵. צא. יש מחכמי תימן שכתב שראוי בשעת הסעודה להתעטף כאבלים¹⁴⁶.

בירך ברכת המזון אחר שחשיכה

צב. אם לא ברך ברכת המזון עד שחשיכה, מזכיר נחם (רחם) בבונה ירושלים¹⁴⁷. ויש אומרים שאינו מזכיר¹⁴⁸.

אכילה אחר סעודה המפסקת

צג. אף שסיים סעודה המפסקת ובירך ברכת המזון מותר לחזור ולאכול, אלא אם כן קיבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד היום¹⁴⁹, או שקיבל עליו את התענית¹⁵⁰.

¹⁴¹ שו"ע תקנ"ב ס"ו.

¹⁴² וכתב מהרי"ץ בעץ חיים: וכך ראיתי לאבותי נוהגים ואוכלים פת זה בבכי בעינים זכות כמעין נובעות בדמעות, והעיד לי מו"ז שכך ראה לרבותיו ז"ל. ע"כ.

¹⁴³ שו"ע סי' תקנ"ב ס"ז, עץ חיים סדר ט"ב, וכן המנהג כמש"כ במצפי"ת עמ' קי"א.

¹⁴⁴ שתילי זיתים ס"ק י"ב בשם המג"א ואז"ו.

¹⁴⁵ שתילי זיתים סי' תקנ"ב ס"ק י"ב בשם הלבוש.

¹⁴⁶ כך כתב מהר"י ונה, אולם בדברי מהרי"ץ בעץ חיים מבואר שאחר הסעודה יתעטף כאבל.

¹⁴⁷ שתילי זיתים תקנ"ב ס"ק י"ח, וזהו לשיטתו דאזיל בשיטת מרן בסי' תרי"ח הרמ"א בסי' תקנ"ז דחולה האוכל בט"ב מזכיר נחם בבהמ"ז.

¹⁴⁸ שערי תשובה סי' תקנ"ב ס"ק י"ג, וכ"ה לשיטת מהרי"ץ דלהלן שאין החולה מזכיר רחם, וה"ה הכא שאינו מזכיר.

צד. ואם קיבל בלב שלא לאכול עוד, אינה קבלה עד שיוציא בשפתיו¹⁵¹.

צה. אין צריך להוסיף על הצום מבעוד יום, אלא משקיעת החמה, אסור באכילה ובכל העינויים¹⁵².

צו. משעה שקיבל על עצמו בפה את התענית הרי זה אסור באכילה ושתיה ושאר העינויים¹⁵³, ואם בשעה שקיבל עליו היו מנעליו ברגליו, הרי זה מותר בנעילת הסנדל עד שתשקע החמה¹⁵⁴.

צז. במה דברים אמורים שנאסר בכל העינויים, כשקיבל על עצמו אחר פלג המנחה, אבל קודם לכן אינו נאסר אלא במה שקיבל בפירוש¹⁵⁵.

¹⁴⁹ שו"ע סי' תקנ"ג ס"א.

¹⁵⁰ משנ"ב סי' תקנ"ג סק"א.

¹⁵¹ רמ"א סי' תקנ"ג ס"א.

¹⁵² שתילי זיתים סי' תקנ"ג סק"א.

¹⁵³ שתילי זיתים סי' תקנ"ג סק"ב.

¹⁵⁴ משנ"ב תקנ"ג סק"ב בשם הט"ז, והטעם כיון שאנו רואין שנעליו ברגליו, הרי זה כאילו התנה שמקבל עליו העינויים חוץ מנעילת הסנדל.

¹⁵⁵ משנ"ב תקנ"ג סק"ד בשם הפמ"ג.

מוסר והתעוררות שיתן האדם אל לבו

אחר סעודה המפסקת יתעטף כאבל ויקבל עליו תעניתו ואבלותו, ויחשוב ויתן אל לבו, ומה אם מלאכי מרום והקב"ה עמהם אשר עוז וחדוה במקומו, נוהגים בכי ואבל ואנינה ומספר, כמו שכתוב (ישעיהו כ"ב י"ב): "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספר ולקרחה ולחגר שק", מה יעשה האדם השפל האפל שראוי להתאבל ולבכות ושק ואפר יציע על אורך גלתינו וצערנו, מושפלים ומוכנעים עד עפר, ויד כל רודה בנו, ואין אומר אל תשלח ידך אל הנער ישראל, ושכינה עומדת לימינו ורואה ושוקקת, כענין שכתוב השיב אחור ימינו מפני אויב, אותה הימין שנאמר בה ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, וכל זה בסיבת עונינו אשר רבו למעלה ראש, ובכל יום מוסיפים והולכים, וכבר אמרו חז"ל כל מי שלא נבנה בית המקדש בימיו כאלו נחרב בימיו, וזה דברית כרותה שאין ישראל נגאלים רק בתשובה כדכתיב אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם, ואם כן אורך ואיחור הגלות כל הזמן הזה הוא בעונותינו וכאלו בימינו נחרב בפועל כמו הראשונים שגרמו להחריבו בעונם, אנה נוליק את חרפתנו, נשכבה בבשתנו, ותכסנו כלימתנו, ועינינו תדמע דמוע טיף אחר טיף על שבר בת עמי השברנו מי ירפא לנו.

(עץ חיים, סדר ט"ב)

תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון

צח. תשעה באב שחל בשבת נדחית התענית ליום ראשון, ובשבת הרי זה מותר בכל העינויים, אף בדברים שבצינעה¹⁵⁶.

¹⁵⁶ שו"ע סי' תקנ"ד סי"ט, שתילי זיתים ס"ק כ"ו.

לימוד תורה בשבת אחר הצות היום

צט. תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון, בשבת אחר הצות היום המנהג ללמוד כדרך שאר שבתות¹⁵⁷.

מנחה של שבת

ק. במנחה של שבת למנהג השאמי אין אומרים צדקתך, כיון שאין נפילת פנים במנחה¹⁵⁸, ולמנהג הבלדי שנופלים על פניהם בתשעה באב, אומרים צדקתך¹⁵⁹.

סעודה המפסקת

קא. תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון, בסעודה המפסקת מותר לאכול בשר ולשתות יין, ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו¹⁶⁰, ומכל מקום ישב בדאבת נפש, ולא ישב בסעודת חברים¹⁶¹.

קב. וצריך לסיים הסעודה מבעוד יום קודם שקיעת החמה¹⁶².

חליצת נעלים ולבישת בגדי חול

¹⁵⁷ שתילי זיתים תקנ"ג סק"ב. [בכת"י קדשו כתב רבנו מתחילה "והאוסרין אינו אלא מנהג", אולם אחר כך העביר על זה קולמוס, וכתב "ואף בחול לומד כדרכו ותבא עליו ברכה"].

¹⁵⁸ שו"ע סי' תקנ"ט ס"א, ואמנם בשכ"ג ובשו"ת הלכות קטנות סי' קל"ח סברו לומר שלשון זה משל הרמ"א הוא, ואינו מדברי מרן השו"ע, ונמשך אחריהם מהרי"ץ בעץ חיים, אמנם השיב על כך בשתילי זיתים (תקנ"ט סק"א) שמצא כן בשו"ע פשוט [ר"ל בלא הגהות הרמ"א] ישן שנדפס בזמן מרן, וכתב הר"ד נכד מהרי"ץ בהגהותיו על עץ חיים, וז"ל: אמר הצעיר הכותב אמנם הרב דוד מזרחי רבו של מהרי"ץ העיד שמצאו בשו"ע פשוט ישן, ואין מי שירד לסוף דעת השו"ע זולתו דוק ותשכח אמת, וכל אלה ידע הרמ"ז ודקדק ולא מצא אמת, גם אנכי חפשי ומצאתי כהרדמ"ז וכו'. ע"כ. וכ"כ מהר"י ונה וז"ל, ואם חל ט"ב במוצאי שבת אין אומרים צדקתך במנחת שבת כלל.

¹⁵⁹ עץ חיים סדר ט"ב י"ב א'.

¹⁶⁰ שו"ע סי' תקנ"ב ס"י.

¹⁶¹ שתילי זיתים תקנ"ב ס"ק י"ז.

¹⁶² רמ"א סי' תקנ"ב ס"י.

קג. אין חולצים הנעלים ואין לובשים בגדי חול עד צאת הכוכבים¹⁶³, ובצאת הכוכבים אומרים ברוך המבדיל בין קודש לחול, וחולצים המנעלים ומחליפים לבגדי חול¹⁶⁴. קד. ועל כן יש לאחר את תפלת ערבית בליל ט"ב שחל במוצאי שבת, כדי שיהיה שהות לצבור להחליף בגדיהם ולחלוץ מנעליהם בביתם בצאת הכוכבים.

הבדלה

קה. אין מבדילים על הכוס במוצאי שבת שהוא ליל התענית, אלא מבדיל בתפלת ערבית כדרך שמבדיל בתפילה בכל מוצאי שבת¹⁶⁵. קו. שכח להזכיר הבדלה בתפילה, אינו חוזר ומתפלל, כיון שעתידי להבדיל למחר על הכוס¹⁶⁶. קז. מברכים ברכת מאורי האש אחר תפלת ערבית קודם קריאת איכה¹⁶⁷, ואין מברכים על הבשמים¹⁶⁸. קח. במוצאי תשעה באב מבדיל על הכוס ומברך ברכת הגפן וברכת המבדיל, ואינו מברך לא על הנר ולא על הבשמים¹⁶⁹.

¹⁶³ הנה הרמ"א תקנ"ג כתב שלא יחלוץ עד אחר ברכו ורוב האחרונים פירשו דאף בביה"ש לא יחלוץ עד אחר ברכו, כ"ה בחיי אדם כלל קל"ו, קיצור שו"ע סי' קכ"ה ס"א, טהרת המים (שירי טהרה מערכת ט' אות כ"ג), הובא בשדי חמד מערכת בין המצרים סי' ב' אות ח"י וכתב שכן הנהיג בקהילתו עיי"ש, וכ"מ בביאור הגר"א, [ובפקודת אלעזר נסתפק בכוונת הרמ"א, וכן בשו"ת אהל משה (להגר"מ הורביץ) ח"ב סי' ע"ב כתב דצ"ע אי שרי מנעלים בביה"ש, אך כאמור רוב האחרונים כתבו שאין לחלוץ עד ברכו].

אמנם יש מגדולי ההוראה בדורנו שהורו לחלוץ מיד בביה"ש, הגרי"ש אלישיב, הגרש"ז אויערבאך, הגרב"צ אבא שאול בספר אור לציון (ח"ג פכ"ח ד') זכר צדיקים וקדושים לברכה.

¹⁶⁴ בשתילי זיתים כתב שלא לחלוץ אלא כשיכנס לבית הכנסת, והטעם שאין חולצין קודם הליכה לבית הכנסת משום כבוד שבת, והשמיט דברי הרמ"א שכתב לחלוץ קודם ברכו כיון שלמנהג תימן אין נכנסים לבית הכנסת במנעלים לעולם, ועל כן כשחולצים קודם הכניסה לבית הכנסת אין ניכר שעושה כן משום אבילות. ובימינו המנהג להמתין עד צאת הכוכבים ואז חולצים המנעלים ומחליפים לבגדי יום חול, והולכים לבית הכנסת.

¹⁶⁵ שו"ע סי' תקנ"ו.

¹⁶⁶ שו"ע סי' רצ"ד ס"ג.

¹⁶⁷ שתילי זיתים סי' תקנ"ו סק"א, עץ חיים י' ב'.

¹⁶⁸ שו"ע סי' תקנ"ו.

¹⁶⁹ שו"ע סי' תקנ"ו.

קט. טעם קודם הבדלה במוצאי ט"ב וגם שכח להזכיר הבדלה בליל ט"ב, אין צריך לחזור ולהתפלל¹⁷⁰.
קי. נשים שאינם שומעות ברכת מאורי האש מבעליהן, יברכו ברכת מאורי האש בליל ט"ב לעצמן¹⁷¹.

הבדלה לחולה וקטן

קיא. חולה וכן יולדת תוך שלשים יום שאינם מתענים, מבדילים על הכוס במוצאי שבת שהוא ליל ט"ב, כיון שמוותרים באכילה¹⁷², אבל לא יבדילו על יין אלא על חמר מדינה¹⁷³, ואם אין להם חמר מדינה יבדילו על מיץ ענבים¹⁷⁴.
קיב. ולכתחילה יבדילו החולה או היולדת בעצמם, ולא יבדיל אדם בריא עבורם על סמך שהם ישתו הכוס, כי יתכן שהמתענה אינו חייב בהבדלה על הכוס בליל ט"ב¹⁷⁵, וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם.
קיג. כמו כן מטעם זה חולה המבדיל לא יצאו ממנו בני ביתו המתענים ידי חובת הבדלה, אלא יבדילו במוצאי ט"ב¹⁷⁶.
קיד. חולה ששכח ולא הזכיר הבדלה בתפלה וטעם קודם שהבדיל, חוזר ומתפלל ערבית ומבדיל בתפלה, כדין טעם קודם שהבדיל בשאר מוצאי שבתות¹⁷⁷.

¹⁷⁰ הטעם פשוט, דהא דטעה בזו ובזו חוזר ומתפלל זהו כדי שיזכיר הבדלה כתיקונה בתפילת מוצ"ש, וכאן שעומד בליל יום ב', לא שייך להזכיר הבדלה בתפילה. וכ"כ בשש"כ פרק ס"ב הערה צ"ה בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

¹⁷¹ כמבואר בחי' הריטב"א פסחים נ"ד א' שנשים חייבות בברכת מאורי האש והבשמים.

¹⁷² ברכי יוסף סי' תקנ"ו הובא בשערי תשובה סק"א.

¹⁷³ כף החיים תקנ"ו סק"ט, וגדר חמר מדינה, כל משקה שרוב שתיית אנשי המדינה ממנו, חוץ מן המים, עי' שו"ע סי' ער"ב ס"ט וסי' רצ"ו ס"ב.

¹⁷⁴ כן הורה עמוד ההוראה הגרי"ש אלישיב זצ"ל בתשובה.

¹⁷⁵ דיש לומר שאינו מחוייב בהבדלה משתי טעמים, הראשון שלדעת כמה מן הראשונים אין חיוב הבדלה בליל ט"ב, ויש לומר דהיינו דוקא המתענים דחשיבי עניים מרודים מחמת שאסורים בשתיית הכוס, וחולה מותר בשתייה, ועוד דאף למאי דקי"ל שחייבים בהבדלה למוצאי ט"ב, יש לומר שאין זה תשלומין למוצאי שבת, אלא משום דחשוב בתר שבתא, עי' מאירי תענית ל' שכתב כן לחד תירווצא. ועי' ברכי יוסף סי' תקנ"ו שכתב דאפשר שיכול להוציא בני ביתו, ומבואר דלא פסיקא ליה, ועל כן לכתחילה אין ראוי לעשות כן.

¹⁷⁶ עי' הערה קודמת.

קטו.יש אומרים שקטן שהגיע לחינוך צריך להבדיל קודם שיאכל¹⁷⁸, ויש אומרים שאין צריך להבדיל¹⁷⁹, וכן עיקר¹⁸⁰.

הבדלה על הכוס במוצאי ט"ב

קטו.במוצאי ט"ב מבדילים על הכוס. יש שנהגו להבדיל קודם ברכת הלבנה¹⁸¹, ויש שלא הקפידו בדבר¹⁸².

דברים האסורים בתשעה באב

דברים האסורים בתשעה באב

קז. תשעה באב אסור באכילה ושתיה, רחיצה וסיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה¹⁸³. ומלבד זה אסור בכמה דברים שהאבל אסור בהם, כגון תלמוד תורה, שאילת שלום, וכן נהגו לאסור עשיית מלאכה כאבל, וכמו שיתבאר.

¹⁷⁷ לא מיבעיא לדעת הראשונים שאין הבדלה כלל בט"ב שחל במוצ"ש, דלפי"ז צריך לחזור ולהתפלל, כדמוכח בסי' רצ"ד ס"ג דדוקא משום שמבדיל למחר אינו חוזר עיי"ש, אלא אף למאי דקי"ל שמבדיל למחר, מ"מ בחולה שדינו להבדיל במוצ"ש חזר דינו שחייב לחזור ולהתפלל כדין טעה בזו ובזו המבואר בסי' רצ"ג, [ועי' גן המלך סי' קמ"ד המובא בשע"ת סי' תקנ"ו סק"א].

¹⁷⁸ בשו"ת מהרי"ל דסקין קו"א סי' ה' אות ע"ב הסתפק בזה, ובשו"ת דברי יציב סי' רמ"ג, שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' ע"ז כתבו לחייב.

¹⁷⁹ שאין איסור לקטן לאכול קודם הבדלה, כמש"כ המג"א רס"י רס"ט, וידי חובת הבדלה יוצא במוצאי ט"ב, ומצד מצות חינוך להבדיל, מסתבר דלא שייכא הכא, כיון דלכשיגדל מצווה להתענות ואינו מבדיל, כן הורו עמודי ההוראה הגרי"ש אלישיב זצ"ל מובא בשו"ת רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, והגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהליכות שלמה ח"ג עמ' תנ"ו, ויעוי' גם בשש"כ פס"ב סעיף מה ושם בהערה ק"ה בטעם הדבר, שו"ת ישועת משה סי' מ'.

¹⁸⁰ דלא שמענו מאבותינו שיבדילו הקטנים על הכוס בט"ב שחל במוצאי שבת.

¹⁸¹ סדור כנסת הגדולה לט"ב עמ' רל"ט, הגר"ע בסיס שליט"א (בדרך כלל הבדילו קודם ברכת הלבנה), הגר"ש כהן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א. [הגר"י זכריה שליט"א כתב מנהגינו שמבדילים תמיד בביהכנ"ס וממילא אף עתה הבדילו ולאחר מכן קדשו הלבנה ואין ראייה שהיה קפידא דוקא הבדלה].

¹⁸² הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

¹⁸³ שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

החייבים בתענית

קית. אנשים מגיל י"ג שנה ויום אחד, ונשים מגיל י"ב שנה ויום אחד, חייבים להתענות בתשעה באב.

קטנים

קטן. קטן מתחת י"ג שנה ויום אחד, וכן קטנה פחות מי"ב שנה ויום אחד, אע"פ שהגיעו לגיל חינוך, פטורים מהתענית, ואסור להם להתענות כל הצום¹⁸⁴, ויש אומרים שקטן בריא מגיל תשע ומעלה טוב לחנך אותו לשעות¹⁸⁵, ויש שנהגו כן¹⁸⁶, אך העיקר להלכה שאין תענית שעות אלא ביום הכיפורים בלבד ולא בד' צומות¹⁸⁷, ואין צריך לחנכם אף בתענית שעות. קכ. יש אומרים שקטן שיש בו דעת להתאבל על חורבן בית המקדש אין מאכילים אותו אלא לחם ומים¹⁸⁸, אולם המנהג לתת לקטנים מאכלם כבכל יום¹⁸⁹, אלא שמונעים מהם מיני מעדנים.

חולה

קכא. חולה הזקוק לאכול מפאת מצב בריאותו, אף על פי שאין בו סכנה ולא אמר צריך אני לאכול, פטור מן התענית¹⁹⁰, ואין לו להתענות אף לשעות, או לאכול פחות

¹⁸⁴ שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' קי"א.

¹⁸⁵ כ"כ בשו"ת הרמ"ע מפאנו שם שתענית שעות בשאר צומות מנהג יפה הוא לבריאים.

¹⁸⁶ הגר"פ קורח שליט"א (שנהגו לחנכם בט"ב בתענית שעות), הגר"א שמן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, אמנם שאר הרבנים מסרו כי אמנם היו ילדים שמעצמם רצו לצום, אך לא חינוכו אותם לכך.

¹⁸⁷ כ"כ בשבלי הלקט (סי' רע"ג) בשם אחיו ר' בנימין דמסתברא דתינוקות אין מענין אותן כדרך שמענין אותן ביום הכיפורים ואפי' אותן שהגיעו לחינוך ויש להקל עליהן קצת מפני שהיא בחזקת ימי הקיץ. ע"כ. וכ"כ החיי אדם כלל קל"ג ס"ו, ערוך השלחן תקנ"ד ס"ז.

¹⁸⁸ מג"א סי' תק"נ בשם הרמ"ע מפאנו, הובא בשתילי זיתים סק"א.

¹⁸⁹ הרבנים שליט"א, וכבר כתב בברכ"י (תקמ"ט סק"א) שלא נהגו כדברי הרמ"ע, והגר"פ קורח שליט"א מסר שנהגו לאכול בצמצום.

¹⁹⁰ שו"ע סי' תקנ"ד, שתילי זיתים סק"י.

מכשיעור, אלא אוכל כדרכו, שלא גזרו חכמים תענית במקום
חול¹⁹¹.

יולדת

קכב. יולדת בתוך שלשים יום ללידתה [אף שאינה מניקה]
פטורה מן התענית, ואף על פי שלא אמרה צריכה אני, כדין
חולה¹⁹².

קכג. יולדת לאחר שלשים יום, אם היא חשה שהיא בריאה חייבת
בתענית, אולם אם מרגישה עדיין חולשה שלא נתרפאה
מהלידה, ואומרת צריכה אני לאכול, פטורה מן התענית¹⁹³.
קכד. המפלת אחר ארבעים יום לעיבורה, הרי זו בכלל
יולדת¹⁹⁴.

עוברות ומניקות

קכה. עוברות ומניקות (לאחר שלשים יום מלידתן, וכנ"ל)
מתענות ומשלימות התענית, כדרך שמתענות ביום
הכיפורים¹⁹⁵. [אמנם בתשעה באב נדחה פטורות מן התענית,
כמו שיתבאר בהלכות תשעה באב נדחה]. ואם הן חלושות
במיוחד, או שכתוצאה מהתענית עלול להתדרדר מצב
בריאותן, ישאלו שאלת חכם.

דין מעוברות ומניקות בתשעה באב נדחה

¹⁹¹ מחזיק ברכה סי' תקנ"ד, אבני נזר או"ח סי' תק"מ, תשובות והנהגות ח"ב סי' רס"א בשם

הגרי"ז מבריסק זצ"ל.

¹⁹² שו"ע סי' תקנ"ד ס"ו.

¹⁹³ שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק י"א.

¹⁹⁴ ביאור הלכה סי' תרי"ז ד"ה יולדת.

¹⁹⁵ שו"ע סי' תקנ"ד ס"ה.

קכו. תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, מי שיש לו חולי קצת, וכן המעוברות שיש להם מיחוש קצת, אין צריכים להשלים התענית¹⁹⁶, ויש אומרים שצריכים להשלים¹⁹⁷.

רחיצה

קכו. רחיצה אסורה בתשעה באב, בין בחמין בין בצונן, ואפילו להושיט אצבעו במים, אסור¹⁹⁸.

קכח. לא אסרו אלא רחיצה לשם תענוג, אבל רחיצה לצורך הסרת טינוף, כגון שהיו ידיו מלוכלכות בטיט, מותר לרחצם, אבל לא ירחוץ כל ידיו, אלא כפי הצורך להעברת הלכלוך¹⁹⁹.

קכט. נוטל אדם את ידיו שחרית בקומו משנתו, שלש פעמים לסירוגין, להסיר הרוח רעה שעל ידיו, שהסרת רוח רעה בהסרת הטינוף היא, ולא יטול אלא עד קשרי אצבעותיו²⁰⁰.

קל. לאחר שניגב ידיו ועדיין הם לחות קצת ואין בהם טופח על מנת להטפוח, מעבירם על עיניו. ואם היה לו לפלוף על גבי עיניו מותר לו לרחצם כדרכו, ואינו חושש²⁰¹.

קלא. וכן הנכנס לבית הכסא אף שלא עשה צרכיו נוטל ידיו שלש פעמים לסירוגין להסיר את הרוח רעה אם רגיל בכך כל ימות השנה²⁰².

¹⁹⁶ שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ל"ז, הובא בהגהות רעק"א סי' תקנ"ט, ובבאור הלכה שם. וטעמו דהא אפילו משום כבוד המילה הקילו בנדחה, כ"ש במקום חשש חולי.

¹⁹⁷ כ"ה לד' מהרי"ץ הנ"ל בהלכה הקודמת.

¹⁹⁸ שו"ע סי' תקנ"ד ס"ז.

¹⁹⁹ שו"ע סי' תקנ"ד ס"ט.

²⁰⁰ שו"ע סי' תקנ"ד ס"י, [כן פירש המשנ"ב ס"ק כ"א דבנטילה משום רוח רעה איירי, וכן משמע מדנקט נוטל אדם ידיו 'שחרית', ועי' ב"י בשם רבינו ירוחם, אמנם בשתילי זיתים פירש דאיירי בנטילה משום תפילה כדברי הטור סי' תרי"ג ס"ב].

²⁰¹ שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

²⁰² עי' ביאור הלכה סי' תרי"ג ד"ה ואם רוצה, שהביא דברי הפמ"ג סי' תרי"ג שכתב ליטול, ואמנם כתב שהפמ"ג בא"א סי' ז' נסתפק בזה, וכן רעק"א, אך עי' מט"א תרי"ג ס"ה שהנוהג ליטול ידיו ג"פ ביציאה מביהכ"ס חייב ליטול אף ביוה"כ.

קלב. וכן רחיצה לשם מצוה מותרת, ועל כן שנינו כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בתשעה באב, בין ביום הכיפורים, וזהו בזמנם שהיו טובלים טבילה בזמנה, וטבילה בזמנה מצוה, אמנם בזמן הזה שאין לנו טבילה בזמנה, אין היתר לטבול בתשעה באב וביום הכיפורים²⁰³.

קלג. ועל כן נוטל ידיו קודם תפילות ערבית שחרית ומנחה שהרי רחיצה זו לשם מצות נטילה היא²⁰⁴. ואינו נוטל כל כף היד אלא עד קשרי אצבעותיו, שעד שם הוא עיקר מצות נטילה.

קלד. כהנים העולים לדוכן לנשיאת כפים בתפילת מנחה נוטלים את ידיהם, ונוטלים כל כף היד עד פרק הזרוע²⁰⁵.

קלה. חולה האוכל פת, נוטל את כל כף היד עד פרק הזרוע²⁰⁶.

קלו. נשים המבשלות מותרות לרחוץ את הבשר, ואינן חוששות, כיון שאינו לשם הנאת רחיצה²⁰⁷.

קלז. רחיצה לשם רפואה מותרת, ולכן הבא מן הדרך ורגליו כהות [פירוש עייפות], מותר לרחצם במים²⁰⁸, ואף בחמין²⁰⁹.

²⁰³ תענית י"ג א', רמב"ם פ"ג משביתת עשור ה"ב, שו"ע סי' תקנ"ד ס"ח.

²⁰⁴ טור סי' תקנ"ד ותרי"ג, שו"ע תרי"ג ס"ב. וזה שלא כד' הרמב"ם פ"ז מתפילה ה"ח שאין רחיצה בט"ב ויוה"כ אף לצורך תפילה, ונודע מה שהשיב בזה רבי אברהם בנו בספר המספיק (עמ' ע' ע"א) וז"ל (מתורגם מל"ע): ואולם אני סבור שרחיצת ידים לק"ש ולתפלה צריכה ביוה"כ וט"ב כמו שהיא צריכה בשאר ימים ולא ימנעו חכמים ז"ל ממנה לפי שאינה רחיצה של תענוג אלא רחיצה של מצוה, ועדותי מטבילת קרי קודם שביטלוה משום שהצריכו אותה ביום הכפורים כמו שאמרו, ורחיצת ידים לק"ש ולתפלה בזמן הזה אין חיובה פחות מחיוב טבילת בעלי קרי באותו זמן וכו', וזה עיון ישר ונכון אשר לא יוכל לבטלו אלא מי שאינו מבין אותו או מי אשר אין יושר בלבו, ואם היה שומע זה אבא מארי ז"ל היה חוזר ממה שאמר, כמו שאז"ל הוי מודה על האמת ואנחנו ראינוהו תמיד בעינינו כשהוא מסכים אפילו להצעיר שבתלמידיו אם היתה האמת אתו, אף לפי גודל חכמתו אשר לא נוכל ערוך אליה כמותה ושגיאות מי יבין. ע"כ.

²⁰⁵ דגמ"ר, הגהות רעק"א, שו"ת ושב הכהן סי' ג' המובא בשע"ת תקנ"ד סק"י, מטה אפרים תרכ"א סי"ז, משנ"ב תרי"ג סק"ז.

²⁰⁶ שו"ת אלף המגן סוס"י ה', שו"ת יד סופר סי' ז', שו"ת לבושי מרדכי תנינא יו"ד סי' י"א אות י"ג, שמירת שבת כהלכתה פרק ט"ל הערה ק"א בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קל"ט.

²⁰⁷ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק י"ב.

²⁰⁸ שו"ע סי' תקנ"ד סי"ד.

²⁰⁹ שלחן גבוה ס"ק כ"ג.

קלח. ההולך לדבר מצוה, כגון להקביל פני אביו או רבו, או מי שגדול ממנו בחכמה, וצריך לעבור במים עד צוארו, עובר בין בהליכתו, בין בחזרתו²¹⁰.
קלט. ההולך לשמור ממונו מותר לו לעבור במים עד צוארו ואינו חושש, מפני הפסד ממונו, אבל בחזרתו אסור לעבור במים²¹¹.

סיכה

קמ. אסור לסוך את בשרו בכל דבר שדרך לסוך בו, כגון שמן או משחה או סבון²¹², ואף סיכת מקצת גופו אסורה²¹³.
קמא. לא נאסר סיכה אלא לתענוג, אבל להעביר הזוהמה, או במקום רפואה כגון חולה, או מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש²¹⁴.

נעילת הסנדל

קמב. אסור לנעול נעלים או סנדלים של עור, אבל נעלים מבד או מעץ או גומי, מותר²¹⁵.
קמג. נעלים מעץ או מבד המחופים בעור במקום הנחת הרגלים, אסורים²¹⁶.
קמד. נעלים שסולייתם מעץ, ורצועות עור על גביו לאחוז הרגל בתוך הנעל, הנקרא בל"ע "קבאב", מותר²¹⁷.

²¹⁰ שו"ע סי' תקנ"ד סי"ב.

²¹¹ שו"ע סי' תקנ"ד סי"ד.

²¹² שו"ע סי' תקנ"ד סט"ו, משנ"ב ס"ק כ"ח.

²¹³ שו"ע סי' תרי"ד ס"א.

²¹⁴ שו"ע סי' תקנ"ד סט"ו, ביאור הלכה ד"ה סיכה.

²¹⁵ שו"ע סי' תקנ"ד סט"ז.

²¹⁶ שו"ע סי' תקנ"ד סט"ז, שתילי זיתים ס"ק כ"א.

²¹⁷ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ג, וכ"א.

קמה. מנהג אבותינו בחו"ל יש שנעלו נעלים העשויים מבד או לבדים או מעץ כמו הקבא"ב²¹⁸, והרבה הלכו יחפים ממש²¹⁹.

קמו.המהלך בדרך ברגליו מותר לנעול נעלי עור²²⁰, אולם הנוסע ברכב או ברכבת אסור²²¹.

קמו.ההולך במקום שיש בו בויץ וטיט, מותר בנעילת נעלי עור²²².

קמח. יש אומרים שהדר בין הגויים מותר בנעילת הסנדל ברחובות הגויים, אולם לענין מעשה אין להקל בדבר, ואם ילעיגו הגויים מה בכך²²³.

קמט. יולדת כל שלשים יום, וחולה שאין בו סכנה, או מי שיש לו מכה ברגלו, מותרים בנעילת הסנדל²²⁴.

קנ. מותר לעמוד על גבי כרים וכסתות של עור, ואין בזה בית מיחוש²²⁵.

לימוד תורה בט"ב

קנא. אסור לקרוא בתורה נביאים וכתובים, ולשנות במשנה במדרש ובגמרא ובהלכות ובאגדות, שנאמר: "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ותינוקות של בית רבן בטלין בו, אבל

²¹⁸ ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מסרו על מנהג לבישת נעלים מבד, הגר"ש קורח שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

²¹⁹ הגר"פ קורח שליט"א (רובם הלכו יחפים ממש), הגר"ש מחפוד שליט"א, תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א. [ויש לעיין אם משום קפידא ללכת יחף הלכו כן, וכשיטת הב"ח סי' תקנ"ד המובא במג"א ס"ק ט"ז, או משום שדרכם בכך, והראיה שהרבה הלכו עם מנעלים מבד].

²²⁰ שו"ע סי' תקנ"ד סי"ז.

²²¹ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ה בשם המג"א.

²²² שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק כ"ד, תרי"ד סק"ח.

²²³ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ה. [ובס"ק ב' ציין רבנו לדבריו הללו, ובדפוסים הציון לס"ק כ"ו כפי שהוא בכתי"ק, כי בכתי"ק דין זה שלפנינו בס"ק כ"ה שם הוא ס"ק כ"ו, אולם לפי הנדפס צ"ל ס"ק כ"ה].

²²⁴ שו"ע סי' תרי"ד ס"ג.

²²⁵ רמ"א תרי"ג ס"ב, ושתיילי זיתים שם.

קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה, ואם יש ביניהם פסוקי נחמה צריך לדלגם.²²⁶

קנב. מותר ללמוד מדרש איכה ומדרש איוב²²⁷, וכן ללמוד באגדות החורבן שבמסכת גיטין פרק הניזקין, ובמסכת סנהדרין פרק חלק, אבל אין לישא וליתן עם אחרים²²⁸.

קנג. אסור ללמוד אף על ידי הרהור, כיון שבא לידי שמחה²²⁹, ועל כן הלומד בדברים הרעים אין לו לעיין בדברים הצריכים עיון וביאור, כיון שעל ידי שיתיישבו הדברים בלבו יבא לידי שמחה²³⁰.

קנד. מותר ללמוד ספרי מוסר המעוררים את לב האדם לתשובה²³¹.

קנה. מנהגנו שאין מונעין התינוקות מללמוד עם הגדולים בדברים המותרים²³².

קנו. מותר לקרוא כל סדר היום, ופרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן ומדרש דרבי ישמעאל, ומכל מקום יש מקהילות השאמי שנהגו לפתוח בשחרית מה' מלך וכו', ואין אומרים את סדר התיקון הנהוג בכל יום, וסדר היום שאחר ובא לציון עד סיום התפילה²³³.

שאלת שלום

²²⁶ שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

²²⁷ שו"ע סי' תקנ"ד ס"ב.

²²⁸ שתילי זיתים תקנ"ד סק"ד.

²²⁹ שו"ע סי' תקנ"ד ס"ג.

²³⁰ שתילי זיתים סי' תקנ"ד סק"ד.

²³¹ מאירי מו"ק כ"א א', וכ"כ כמה פוסקים הובאו בשד"ח מערכת אבילות סי' כ"ה.

²³² שתילי זיתים תקנ"ד סק"ג.

²³³ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ז. אך עיי' שיח שפתותינו כמנהג ק"ק רדאע עמ' תקע"ג ועמ'

תרי"ג שמתפללים שחרית כבכל יום.

קנז. תלמידי חכמים אין נותנין זה לזה שלום בתשעה באב, אלא
 יושבים דוויים ונאנחים כאבלים, ואם נתן להם עם הארץ
 שלום מחזירים לו בשפה רפה וכבוד ראש²³⁴.
 קנת. לברך את חברו ב"לילה טוב", "בוקר טוב", וכיוצא בזה, יש
 מתירין²³⁵, ויש אוסרים²³⁶. והמנהג להחמיר²³⁷.
 קנט. אסור לשלוח דורון לחבירו בתשעה באב, מפני שחשוב
 כשאילת שלום²³⁸.
 קס. בתכאליל כתבו: הרואה את חברו בתשעה באב אומר לו:
 "תבושר בנחמת ציון", וחבירו משיב: "ואתה תזכה לראות
 בבנין ירושלים"²³⁹, ויש מקומות שנהגו כן²⁴⁰, אך ברוב
 המקומות לא נהגו בזה²⁴¹.

עשיית מלאכה

²³⁴ לשון הרמב"ם פ"ה מתעניות הי"א, וכ"ה בהלכות הרי"צ גיאת הל' ט"ב. וכן מבואר בגמ' תענית י"ד ב' לענין תענית צבור, ת"ר חברים אין שאילת שלום ביניהן, עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכבוד ראש. ע"כ. ומבואר שאין האיסור אלא לתלמידי חכמים ביניהם.

ולשון השו"ע סי' תקנ"ד ס"כ אין שאילת שלום לחברים בתשעה באב, והדיוטות שאינם יודעים ונותנים שלום משיבים להם בשפה רפה ובכבוד ראש. ע"כ. ומקור הדברים בתוספתא תענית פ"ג אין שאילת שלום לחברים בט"ב, והובא ברא"ש פ"ד סי' ל"ז. וכתב בשתילי זיתים (ס"ק כ"ז): פירוש תלמידי חכמים. וכן הגירסא הנכונה כמו שהוא בטור ובית יוסף ושו"ע ישן, [לאפוקי מגירסת 'לחבירו']. ע"כ. וכן גרסו בתוספתא רוב הראשונים, [מלבד ראבי"ה והמרדכי], וכן דקדק המג"א ס"ק כ"ב מלשון הטור, שאין איסור אלא בתלמידי חכמים, ועי' פמ"ג בא"א שתמה ע"ד המג"א, אולם צ"ע שלא הביא מדברי הרמב"ם והגמ' הנ"ל. וראה במהר"י ונה שסתם שאין שואלים שלום זה לזה.

²³⁵ לקט יושר ח"א עמ' ק"י.

²³⁶ א"ר ס"ק כ"א, פמ"ג א"א כ"א, חיי אדם קל"ה י"ג, משנ"ב ס"ק מ"א, כה"ח ס"ק צ'.

²³⁷ הרבנים שליט"א שאין אומרים כלום, והנוהגים לברך ברכו בנוסח התכלאל כדלהלן, ולא בברכה הנוהגה מידי יום.

²³⁸ שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק כ"ח בשם המג"א.

²³⁹ כ"ה בתכאליל, כמובא בתכלאל מהר"י ונה, וכן הובא במצפי"ת עמ' קע"ו מתכלאל לפני שלש מאות וחמישים שנה.

²⁴⁰ הגר"ח דחבש שליט"א, ק"ק ד'מאר.

²⁴¹ הרבנים שליט"א. אמנם יש שנהגו לומר ברכה זו במוצאי ט"ב כמו שיובא להלן.

קסא. מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אין עושין, מקום שנהגו לעשות מלאכה עושין, ותלמידי חכמים בטלים בכל מקום. ובמקומותינו נהגו איסור מלאכה מליל ט"ב²⁴² וכל יום תשעה באב, מלבד הקצבים ומוכרי סעודה שנהגו היתר מחצות היום²⁴³.

קסב. אין איסור מלאכה אלא במלאכה שיש בה שיהוי, שעל ידי זה מסיח דעת מהאבילות, אבל מלאכה שאין בה שיהוי כגון הבערה וכיבוי, קשירה והתרה, אינה בכלל מלאכה האסורה בתשעה באב²⁴⁴.

קסג. סחורה ופרקמטיא בכלל מלאכה האסורה היא²⁴⁵.

קסד. מלאכת דבר האבד מותרת כדרך שמותרת בחול המועד, ועל כן מותר לחלוב את הפרות, וכן לקנות ולמכור ביריד שנזדמן ביום זה ולא יתקיים לאחר תשעה באב²⁴⁶.

קסה. עשיית מלאכה ע"י גוי מותר אפי' בביתו, ולא דוקא צרכי ביתו, אבל מלאכת בנין אסור, וכן המנהג²⁴⁷.

קסו. כל העושה מלאכה בתשעה באב, אפילו מלאכה המותרת, כגון במקום שנהגו לעשות מלאכה, או שעוסק בצרכי אכילה

²⁴² שתילי זיתים תקנ"ד סק"ל.

²⁴³ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ג והשמיט מנהג אשכנז שהביא רמ"א דלא נהגו איסור מלאכה אלא עד חצות. וכן נראה מסתימת הרמב"ם והתכאליל שאיסור מלאכה הוא כל היום שלא חילקו בדבר. וכן מסרו הרבנים שליט"א שכן המנהג פשוט, וכ"ה במצפי"ת עמ' קי"ב. ודע דגם מהרי"ץ שכתב בע"ח ב' א' וכבר נהגו כל העם במקומינו שלא לעשות מלאכה עד חצות. אין הכרח לומר דפליג במציאות עם מה שהעיד רבו שהמנהג שלא לעשות מלאכה כל היום, וכמשמעות התכאליל, אלא יש לפרש שכל העם אין עושין עד חצות אבל מחצות ואילך יש מן העם שעושין והם הקצבים ומוכרי צרכי סעודה.

והגר"ע בסיס שליט"א והגר"א שמן שליט"א הוסיפו שנהגו הנשים אחר חצות לעשות את עבודות הבית כגון נקיון הבית ובישול וכדו'.

²⁴⁴ רמ"א תקנ"ד סכ"ב, שתילי זיתים סק"ל [ומה שהשמיט הגהת הרמ"א היינו משום מה שכתב רמ"א שאין נמנעין אלא עד חצות].

²⁴⁵ שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ב.

²⁴⁶ שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק ל"ד. והשמיט הגהת הרמ"א שטוב לחלוב הפרות על ידי גוי, ופירש דבריו ברביד הזהב שדין התה"ד לחלוב ע"י גוי, אינו עולה עם מש"כ הרשב"א שמלאכת דבר האבד מותרת.

²⁴⁷ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ב.

אחר חצות היום, אם קובע עצמו למלאכה ומסיח דעת
מהאבילות, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה.²⁴⁸

כתיבה

קסז. כתיבה בתשעה באב אסורה לפי המנהג שאסור בעשיית
מלאכה²⁴⁹, ובאופן המותר לכתוב בחול המועד מטעם דבר
האבד, מותר גם בתשעה באב, והוא הדין אם שמע דבר
חידוש שמותר לכתבו מטעם זה²⁵⁰.

ריח בבשמים או בטבק

קסח. אסור להריח בבשמים או בטבק, כדי שלא יסיח דעתו
מן האבלות.²⁵¹

עישון

קסט. נהגו לאסור עישון הנרגילה וסיגריות כל היום²⁵², וכתבו
הפוסקים שהשותה טוטוין (עישון בנרגילה) בתשעה באב
מנדים אותו²⁵³. ויש שהקילו בעישון מחצות²⁵⁴.

²⁴⁸ שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ד, משנ"ב ס"ק מ"ט.

²⁴⁹ כן מפורש בלשון חכמי תימן הקדמונים בתכאליל שאפי' הכתיבה אסורה בו, וכ"כ רבינו
מהרד"ם ברביד הזהב חלק החידושים סי' תקנ"ד, ותמה על הפוס' שמשמע מדבריהם להתיר
כתיבה בכל גווני, וכ"ד המטה יהודה הובא בבה"ל תקנ"ד סכ"ב ד"ה ע"י עכו"ם.

²⁵⁰ שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ד, וכ"ה ברביד הזהב חלק החידושים שם, ושם מבואר דאיירי
שאירע ששמע דבר חידוש והטעם דמותר משום דאין תוספת שמחה בכך שכותבו, ומבואר
דאיירי בחידוש שאסור לשמעו בט"ב ואפ"ה אם אירע ששמע מותר לו לכתבו משום שאין בכך
תוספת שמחה, וזה דלא כדברי השע"ת תקנ"ד סוסק"א שכתב דמי שנתחדש לו חידוש אין
לכתוב בט"ב אע"ג דבחוה"מ מותר שאני ט"ב דשמחה היא לו שכותב דברי תורה כשכותב
חידושי תורה, וגם שאינו רק יום א' ואין חשש שישכח. ע"כ. ועל שני סברותיו חולק רבינו דס"ל
דאין תוספת שמחה בכתיבה, וס"ל דחיישינן שישכח גם ביום א' ולכן חשיב ליה דבר האבד.

²⁵¹ רביד הזהב תקנ"ט ס"ז, ובשתילי זיתים תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים סדר ט"ב א' ב', ושם ביאר
מהרי"ץ שלא דנו הפוסקים בשאיפת הטונבא"ק אלא בשאין בו ריח טוב, אבל אם יש בו ריח
טוב כגון שכבשוהו במי ורדים, אסור, [ומש"כ בפעולת צדיק ח"ב סי' כ"ג בשם ספר שתי ידות
שחמשה עינויים שמענו והריח אינו מכללן, יש לומר דלא הביאו אלא לענין יוה"כ, דאילו ט"ב
אסור משום תענוג, כמו שהעיר גן המלך סי' קמ"ה על דברי השתי ידות].

²⁵² מצפיי"ת עמ' קי"ב, וכן משמע בשו"ת החיים והשלום סי' קע"ג, הרבנים שליט"א.

²⁵³ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים סדר ט"ב ב' א'.

²⁵⁴ ענף חיים על עץ חיים, הגר"ש קורח שליט"א עריכת שלחן סי' תקנ"א סנ"ב, הגר"ש מחפוד
שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, [וכתב שהיו שנהגו לעשן בצנעא כל

קע. לשאוף טבק שאין בו ריח טוב, מותר²⁵⁵.

ישיבה על גבי קרקע

קעא. בליל תשעה באב ויומו יושבים בבית הכנסת על הארץ
כאבלים, עד תפלת המנחה²⁵⁶, ואף בבית יש לישב על
הארץ²⁵⁷.

קעב. ומותר לישב על גבי שק או כר²⁵⁸, [ועפ"י הקבלה אין
לישב על גבי קרקע ממש אלא צריך לחצוץ בבגד וכיוצא
בזה²⁵⁹], וכן נהגו לישב בבית הכנסת על הקרקע על גבי
מצעות פשוטים²⁶⁰.

קעג. מי שקשה לו לישב על הארץ, יכול לישב על גבי כסא
נמוך²⁶¹.

קעד. חולה או זקן או אשה מעוברת שקשה להם לישב על
גבי קרקע, יכולים לישב על כסא כדרכם²⁶².

היום], הגר"מ צובירי שליט"א, וכן מנהג צפון תימן כמ"ש בספר בה"א עמ' תס"ג, וכ"ה בקובץ
קינות כמנהג עדן.

²⁵⁵ שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים א' ב', שו"ת פעולת צדיק ח"א סי' קע"ח.

²⁵⁶ שו"ע סי' תקנ"ט ס"ג. ומה שכתב הרמ"א שנהגו להקל אחר הקינות השמיט בשתילי זיתים.

²⁵⁷ כן מתבאר ברמ"א תקנ"ט ס"ג שכתב ועכשיו נהגו לישב על ספסליהם וכו', ושם איירי בבית
כמפורש בלבוש ס"ו. [אע"פ שבראשונים ומרן השו"ע לא הזכירו אלא בית הכנסת].

²⁵⁸ שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק ח בשם המג"א ס"ק ב.

²⁵⁹ ברכ"י סי' תקנ"ב ס"ק ח בשם מהר"ש שער אריה, הובא בשע"ת תקנ"ט ס"ק ג ובשאר
אחרונים.

²⁶⁰ ויצבור יוסף בר והיינו שבמקום לישב על גבי מצעות הנאים שהיו סביב הקירות ויורדים
לישב ע"ג הקרקע על מחצלאות פשוטים,

²⁶¹ משנ"ב סי' תקנ"ד ס"ק כ"א.

²⁶² כיון שנקטו הפוסקים כד' מג"א שאינו חיוב מדינא אלא ממנהג, א"כ די לנו במי שביכלתו
אבל מי שקשה עליו הישיבה ע"ג קרקע, יש ללמוד מדברי הש"ך יו"ד סי' שפ"ז ס"ק א להקל.

קעה. יש שנהגו לשנות את המקום בבית הכנסת²⁶³, אך ברוב המקומות לא נהגו בזה²⁶⁴.
קעו. מן הדין רשאי אדם לישן על מיטה בליל תשעה באב, ואין צריך לישן על הארץ, אולם יש לאדם להצטער בענין משכבו, שאם רגיל לישן בשני כרים ישן באחד²⁶⁵, ויש שנהגו לישן מוטה על הארץ, ולהניח אבן מתחת הראש²⁶⁶, אמנם אדם חלוש או נשים מעוברות, אינם חייבים בכל זה²⁶⁷.

תיאור ליל ט"ב בבית הכנסת בית אלשיך (שנת תרי"ט)

מחזה ליל ת"ב נורא ואיום, אחר דממת תפילת ערבית בביהכנ"ס של מארי יחיא הלוי אלשיך, כבו כל הנרות, החושך כיסה פני כולנו יאנקו דום, ראש הכנסת מארי יחיא אל מנצורה איש זקן שקנה חכמה, עמד וצווח בבכיה "אחינו הלילה הזה שני אלפים ושני מאות ושמזונים לחורבן ביהמ"ק ראשון, ואלף ושבע מאות ותשעים לחורבן הבית השני, ועוד לא נושענו, "כל מי שלא נבנה ביהמ"ק בימיו כאילו נחרב בימיו", ועוד דברי כבושין, וגעו כל העם בבכיה עצומה ונוראה, והתחילו איכה וקינות כמנהג קול בכי ונהי, מרירות ואנחות באין הפוגות.

(אבן ספיר, ק"ז ב')

סדר ליל תשעה באב

²⁶³ ענין שינוי המקום נזכר במסכת סופרים פי"ח הי"ז, ונזכר גם בדברי חכמי תימן שנהגו לשנות המקום שכן כתבו מהר"י ונה, ומהרי"ץ בעץ חיים, וכתב בע"ח שאף על פי שכתב הרמ"א שאין צריך לשנות מקומו היינו כיון שדרכם לישב כל השנה ע"ג כסא וספסל, אבל לדידן שיושבים כל השנה על הארץ, לא ניכר השינוי במה שיושבים על הארץ, [וראה מש"כ בסיני גליון קי"ט מקונטרס כת"י מהגניזה הקהירית ששם ג"כ נזכר לשנות המקום בט"ב].

²⁶⁴ רבינו השתילי זיתים העלה הגהת הרמ"א בסי' תקנ"ט ס"ד שאין צריך לשנות מקומו בט"ב, ומבואר שכן המנהג, וכן מנהג רוב בתי כנסיות, הגר"פ קורח שליט"א.

²⁶⁵ רמ"א סי' תקנ"ה ס"ב.

²⁶⁶ שו"ע סי' תקנ"ה ס"ב.

²⁶⁷ שו"ע ורמ"א סי' תקנ"ה ס"ב.

קעז. סמוך לחשיכה חולצים המנעלים, מתעטפים בטליתותיהם
 בעטיפת האבלים²⁶⁸, והולכים לבית הכנסת.
 קעח. הסרת הפרוכת בבית הכנסת – יש שנהגו להסיר²⁶⁹
 הפרוכת שעל ארון הקודש עד שעת תפלת מנחה²⁷⁰, על שם
 הפסוק בצע אמרתו²⁷¹, ויש שלא נהגו בכך²⁷². ומנהגים
 נוספים בזה ראה בהערה²⁷³.
 קעט. נכנסים לבית הכנסת כשכל הנרות והאורות כבויים,
 וכולם יושבים על הקרקע דוממים ונאנחים, הרב מתחיל
 מזמור על נהרות בבל וכו' [ויש שנהגו לפתוח קודם בקינה
 על נהרות בבל חשכה יפעת מאורותינו²⁷⁴] וכולם פורצים
 ואומרים אותו יחד בצעקות מחרידות בקול בכיה וקינה,
 ואחריו מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתיך וכו'²⁷⁵.

²⁶⁸ עץ חיים, ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, [וענין העיטוף כאבלים כתב גם מהר"י ונה לענין
 סעודה המפסקת], ולמדנו מדבריהם שמלבד שמנהג אבותינו שאין נכנסים לבית הכנסת בלא
 טלית כמש"כ בשתילי זיתים, בת"ב יש ענין נוסף של עטיפה כאבלים. [ויל"ע אם כוונתם גם
 בעטיית שפם כאבל, וראה בלשון מהר"י ונה לענין סעודה המפסקת שהזכיר שעוטיין על שפם].
²⁶⁹ או להסיט הגר"פ קורח שליט"א. או לכסותה בבד שחור. (עריכת שלחן סי' תקנ"ט ס"י).

²⁷⁰ בשתילי זיתים העלה הגהת הרמ"א סי' תקנ"ט ס"ב ומסירים הפרוכת מלפני הארון על שם
 בצע אמרתו, וכן מסרו על המנהג הגר"ש קורח שליט"א עריכת שלחן סי' תקנ"ט ס"י, הגר"מ
 צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, וכ"ה במצפונות יה"ת עמ' 111, זכרון תימן צ'אלע עמ'
 רנ"ד.

²⁷¹ ודרשו במדרש איכה בזע פורפירא דיליה, והיינו שהקב"ה כביכול קרע בגדי מלכותו, ועל כן
 מסירים הפרוכת.

²⁷² הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א.

²⁷³ הגר"א אריה שליט"א מסר שיש שנהגו להניח פרוכת כהה מיוחדת לט"ב, הגר"ח דחבש
 שליט"א מסר שנהגו להסיר הפרוכת משעת אמירת הקינות של הוצאת ס"ת בשחרית, עד שעת
 החזרת ס"ת להיכל.

²⁷⁴ המובא בסידורי ספרד, וכן העלהו מהרי"ץ בתכלאל, [והיא הבית הראשון של קינה זו
 שחיבר רבי יהודה הלוי המופיעה בשלימותה גם בתכאליל בסדר הקינות], אך רבים לא נהגו בזה
 עי' דברי ש"ח עמ' רפ"ה, ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ד, ומצפי"ת עמ' קי"א.

²⁷⁵ לשון מהר"י צובירי זצ"ל בספר ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

קפ. מנהג אבותינו שאין מדליקין נרות בלילה בבית הכנסת כי אם נר אחד שלאורו יתפלל השליח צבור ערבית²⁷⁶, וכן נר אחד לומר לאורו איכה וקינות, במה דברים אמורים בבהכנ"ס קטנה, אך בביהכ"נ גדולה בכל שכונה יהיה נר שעל צד הדוחק יוכלו לומר לאורו איכה וקינות²⁷⁷. ואף בימינו יש למעט בתאורה, באופן שיספיק לקריאת איכה וקינות על צד הדוחק²⁷⁸.

קפא. השליח צבור יורד לפני התיבה לתפילת ערבית, ומתפלל בשפה רפה, בקול נמוך, בנחת ובקול בכי, כאבלים²⁷⁹.

נחם (רחם) וענינו

קפב. מזכירים נחם [בשאמי] או רחם [בבלדי] בברכת תשכון²⁸⁰, וענינו בשומע תפלה, בכל תפלות תשעה באב; ערבית ליל הצום, שחרית, ומנחה²⁸¹. [ומקצת מקהילות תימן נהגו בזה כדברי הרמ"א להזכיר ענינו ונחם במנחה בלבד, והש"ע מזכיר ענינו אף בשחרית²⁸²].

קפג. שכח להזכיר נחם בברכת תשכון, יש אומרים שיזכיר ברצה כמו יעלה ויבא²⁸³, ויש אומרים שיזכיר בהודאה כשמגיע

²⁷⁶ ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

²⁷⁷ שתילי זיתים תקנ"ט סק"י.

²⁷⁸ מהרש"י הלוי שו"ת דברי חכמים סי' צ'.

²⁷⁹ רמ"א תקנ"ט ס"א בשם הגמ"י, וז"ל ספר התדיר הל' ת"ב: ערבית ליל ט"ב מתפללין כשאר הימים ואין החזן מגביה קולו אלא מתפלל בשפה רפה כדרך שמתפללין בבית האבל. ע"כ.

²⁸⁰ מנהג ק"ק עדן שערבית ושחרית אומרים "רחם", ובמנחה אומרים "נחם". (נחלת יוסף סי' ח'). וזהו כמנהג המקומות שהביא הטור סי' תקנ"ז בשם הר"י ברצלוני עיי"ש.

²⁸¹ שו"ע ושתילי זיתים סי' תקנ"ז, עץ חיים.

²⁸² ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א, והגר"ש כהן שליט"א.

²⁸³ כן דעת רבים מהראשונים הרא"ה, הריטב"א, הנימוק"י, ר"י מלוניל, המאירי, ורבינו ירוחם, עפ"י דברי הירושלמי ברכות פ"ד ה"ג כל דבר שהוא להבא אומר בעבודה וכל דבר שהוא לשעבר אומר בהודאה. וכן העלו רבים מהאחרונים, [שלא ראו דברי שאר הראשונים דלקמן בשם הירושלמי שאומרו בהודאה] והובאו בבאור הלכה סי' תקנ"ז, וכן העלה בעץ חיים סדר ט"ב ב' א'.

לזעל כולם²⁸⁴. וכן עיקר. ואם חתם ברכת ההודאה בשם,
אינו חוזר²⁸⁵.
קפד. לא הזכיר ענינו בשומע תפילה, אינו חוזר²⁸⁶.

דין ענינו ונחם לחולה

קפה. חולה שאינו מתענה אומר ענינו, ובמקום 'ביום צום
התענית הזה', יאמר 'ביום צום תענית צבור הזה'²⁸⁷.
קפו. חולה האוכל פת, לדעת השתילי זיתים מזכיר נחם (רחם)
בברכת המזון²⁸⁸, לדעת מהרי"ץ אינו מזכיר²⁸⁹.

אמירת איכה וקינות

²⁸⁴ כ"כ האבודרהם לדעת הירושלמי הנ"ל, ומובא בב"י סוס"י תקנ"ז.
והנה הט"ז הקשה על דברי האבודרהם מדברי הירושלמי בברכות, ומשום זה כתב הט"ז שיש
ט"ס כאן וצ"ל "בעבודה", ורבנו מהרד"ם ברביד הזהב השיב, וז"ל: ונראה דאישתמיטתיה
להרב ט"ז פי' רש"י בהרי"ף (סוף תענית) על הא דאמר בירושלמי כל דבר שהוא להבא אומר
בעבודה וכל שהוא לשעבר אומר בהודאה, שפירש"י לשעבר המתפלל על העבר כגון נחם על
החרבן ועל הנסים, ע"כ. וכ"כ הא"ר ליישב עפ"י דברי רש"י על הרי"ף דנחם הו"ל לשעבר.
[וכידוע בזמן שחיבר רבינו שתילי זיתים ורביד הזהב עדיין לא הגיע לעירו ספר אליה רבה].
ומלבד דברי האבודרהם בהבנת הירושלמי בברכות, מצינו כמה ראשונים שגרסו בירושלמי
שמקום הזכרתו בהודאה, והם: העיטור הל' מגילה קי"ד ב' (ובירושלמי אמרינן בט"ב דאומר
בהודאה), הסמ"ג עשין י"ט (ואף על גב דבירושלמי אמרינן שיאמרנו בהודאה), חידושי הר"ן
מגילה כ"א ב' (ובירושלמי איתא בט"ב באב אומר בהודאה), ומבואר שגרסו כן בירושלמי,
וגירסתם מבוארת בספר הבתים הל' תפלה פ"ב אות ז' שהביא כל נוסחת רחם מן הירושלמי
תענית פ"ב ה"ב ומסיים בה: "והיכן אומרה בהודאה". ובהגלות נגלות גירסת הראשונים
בירושלמי דתענית, א"כ מוכח שלא כהבנת הראשונים דלעיל שהבינו מתוך הירושלמי דברכות
שמקומו בעבודה, אלא כדברי רש"י שעל הרי"ף, ויתכן שאם היו רואים דברי הירושלמי הללו,
היו מודים לפירוש רש"י. וכן פסקו מרן הב"י, המג"א סי' תקנ"ז, ושתילי זיתים סק"ב, ועוד.

²⁸⁵ שו"ע סי' תקנ"ז.

²⁸⁶ שו"ע סי' תקנ"ז.

²⁸⁷ שתילי זיתים תקס"ה סק"ג בשם הב"ח, וזה דלא כמאמר שהובא בבה"ל תקס"ה ד"ה בין
יחיד שאין לומר ענינו מי שאינו מתענה, והסכים הבה"ל לדבריו.

²⁸⁸ שתילי זיתים סי' תקנ"ז העלה הגהת הרמ"א דמי שאכל בט"ב יאמר נחם בבהמ"ז, וזו היא
שיטת מרן בסי' תרי"ח ס"י דחולה מזכיר יום הכיפורים בבהמ"ז, ודלא כהט"ז שם שנחלק.

²⁸⁹ עץ חיים סדר ט"ב ב' א', וכתב דלא כרמ"א שחולק בסי' תקנ"ז. [והלך בזה בשיטת שבלי
הלקט סי' שי"ב, אך צ"ע שלא העיר שאין זה רק ד' רמ"א אלא גם ד' מרן בסי' תרי"ח ס"י].

קפו. אחר תפילת ערבית פותח החזן בקינת למי אבכה וכו', ואחר כך קוראים איכה בניגון בכי כדרך שקוננוה ישראל²⁹⁰. קפת. מנהגינו שהחזן מתחיל פסוק איכה לבדו והקהל אומרים אחריו את אותו הפסוק וכל איכה ראשון עד סופו, וחוזר החזן פסוק אחרון ומתחיל פסוק ראשון של איכה השני והקהל חוזרין אותו הפסוק וכל איכה השני עד סופו, וחוזר החזן פסוק אחרון ומתחיל פסוק ראשון מאני הגבר וחוזרים אותו הקהל עד סופו וחוזר החזן שלושה פסוקים של אות תי"ו, ומתחיל איכה פסוק ראשון וחוזרין הקהל עד סופו, וחוזר החזן תם עונך, ומתחיל פסוק זכור ה' והקהל חוזרים אחריו וקורין אותו הפרק עד סופו, וחוזר החזן מפסוק למה לנצח וכו' [ויש שנהגו מפסוק אתה ה'], ובסיום אומרים כל הקהל עמו השיבנו ה' וכו'.

קפט. יש שנהגו שבפסוק ראשון ואחרון מגביה החזן קולו²⁹¹, ויש שלא נהגו בזה²⁹². קצ. רוב הצבור לא נהגו להוסיף את הקינה שבין איכה לאיכה שהובאו בתכלאל²⁹³, ויש שנהגו בכך²⁹⁴. קצא. בתכאליל²⁹⁵ מובא שנהגו העם בשעת אמירת נפלה עטרת ראשנו להוריד הסודר או איזה דבר מעל ראשם,

²⁹⁰ התיבות "כדרך שקוננוה ישראל", הוא לשון התכלאל הקדמון בתכלאל ע"ח מהדו"ב עמ' ע"ר.

²⁹¹ עי' רמ"א סי' תקנ"ט ס"א לענין פסוק ראשון, והעלהו בשתילי זיתים, ולענין פסוק אחרון כ"כ המג"א בשם מהרי"ל. וכן מסרו על המנהג הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, [הערת הגר"פ קורח שליט"א שאמנם מכיון שהרב אומר את הפסוק הראשון לבדו והצבור חוזר אחריו מגביה קולו, אך אין ראייה שהקפידו בדוקא על הגבהת הקול, וכע"ז העירו הגר"ח דחבש שליט"א והגר"י זכריה שליט"א].

²⁹² הגר"א אריה שליט"א.

²⁹³ הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

²⁹⁴ הגר"א אריה שליט"א,

²⁹⁵ כ"ה בלשון התכלאל הקדמון הנד' בעץ חיים מהדו"ב עמ' ע"ר.

ולשבת על הארץ²⁹⁶. אך בדורות המאוחרים לא נשמע מנהג זה²⁹⁷.

קצב. בסיום אמירת איכה פותח הרב באמירת הקינות, ואחריו אומרים שאר הקינות היודעים לקונן, כל אחד בתורו²⁹⁸.

קצג. אחר הקינות בבלדי אומרים לכן אנשי לבב וכו', יש שנהגו לאמרו בנעימה של נחמה²⁹⁹, ויש שנהגו לאמרו בנעימה של קינה³⁰⁰.

קצד. ולאחר מכן אומרים עד אנה בכיה בציון³⁰¹ וכו', ואומרים הפיוט עורה נא ימינך רמה, יש שנהגו לאמרו בנעימת נחמה³⁰², ויש שנהגו לאמרו בנעימת קינה מיושבת³⁰³.

קצה. בבלדי אומרים מנין שתי החורבנות בתוך "לכן אנשי לבב", בשאמי יש שנהגו להזכיר מנין החורבן בנוסח אחינו בית ישראל שמעו וכו' אחר קדיש דעתיד³⁰⁴, ויש שלא נהגו להזכיר החורבנות כלל³⁰⁵.

²⁹⁶ ומשמע שבתפלת ערבית לא היו יושבים על הארץ אלא רק מפסוק זה שבמגילת איכה. ועי' ספר התדיר הלכות ת"ב שכתב וז"ל: ויש נוהגין לישיב על הארץ מתחילת תפלת ערבית ויש שאין נוהגין לישיב על הארץ אלא כשקוראים מגילת איכה.

²⁹⁷ הרבנים שליט"א מכל המקומות.

²⁹⁸ מצפי"ת עמ' קי"ב.

²⁹⁹ הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א.

³⁰⁰ מנהג מהר"ל קשת זצ"ל, הגר"פ קורח שליט"א, והטעם משום שכולו פסוקי נהי ומספד.

³⁰¹ פסוק זה יש נוהגים לאמרו בנעימת נחמה, כמש"כ בסדור כנסת הגדולה (עמ' מ"א), ויש הנוהגים לאמרו בנעימת הקינות.

³⁰² הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

³⁰³ סדור כנסת הגדולה (עמ' מ"א), הגר"א שמן שליט"א.

³⁰⁴ סדור שיח שפתותינו מנהג ק"ק רדאע, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א. ומנהג ק"ק שרעב להזכיר חורבן בית שני בלבד כמו שהוא בסדורי ספרד. הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א.

³⁰⁵ ויצבור יוסף בר ח"ד, הגר"ע בסיס שכן המנהג ברוב השאמי, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד.

קצו. רבים נהגו לומר אחר סיום התפלה של ערבית, קינת "קצת חנה" המתארת הריגת חנה ושבעת בניה בלשון ערב³⁰⁶, ואחר כך יוצאים לבתיהם חפויי ראש לישון עד אור הבוקר³⁰⁷.

הנהגת מוהר"ר אברהם צאלח זצ"ל בליל ט"ב

בלילי תשעה באב לאחר גמר הקינות, היה יושב מהר"ר אברהם צאלח זצ"ל בבית הכנסת וקורא במדרש איכה, מספרים שהספר שהיה מונח לפניו וקורא בו היה נרטב מדמעותיו עד שאי אפשר להפוך את הדף, ומשום כך היו מכינים לו ספר אחר, ורבים מבתי כנסיות אחרות היו נוהגים לבוא ולהתפלל בליל תשעה באב בבית הכנסת הזה.

(ספר מצפונות יה"ת עמ' רכ"ט)

סדר שחרית ט"ב

שחרית ט"ב

קצו. בבוקר נוטל ידיו עד קשרי אצבעותיו³⁰⁸ ומברך על נטילת ידים³⁰⁹. ולאחר שנגב ידיו ועדיין הם לחות קצת, מעבירם על גבי עיניו³¹⁰.

³⁰⁶ יש שציינו בטעם אמירתה כדי שיבינו הנשים ויתעוררו לבכי ומספד. ראה תולדות הרשב"י עמ' ע"ח.

³⁰⁷ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ו. באבן ספיר (ק"ח א') כתב שיש שנהגו להישאר כל הלילה בבהכ"ס ולומר תיקון חצות. אך הרבנים שליט"א מסרו שלא נהגו להישאר בבית הכנסת כל הלילה אלא בליל יום הכיפורים.

מנהג מיוחד בק"ק שרעב לפי הכתוב בתולדות הרשב"י עמ' ע"ח: יש מהמוני עם עושים תהלוכה לזכר איוב, מתנדב אדם אחד לובש בגדים בלאים ומטולאים, לוקח מקל ביד והולך כחיגר לפני הילדים, והם צועקים איוב הזקן, שבעה זקנים, והולכים ברחובות עד שמתעפפים והולכים לישון. ע"כ.

³⁰⁸ שו"ע תקנ"ד ס"י, וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה, תכלאל עץ חיים, ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ו.

³⁰⁹ שו"ע סי' תרי"ג ס"ב, תכלאל מהר"י ונה, עץ חיים סדר ט"ב י"א א', ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג. וכן המנהג פשוט בכל קהילות תימן ליטול ידים ולברך, כעדות הרבנים שליט"א. [ושלא כד' הרמב"ם פ"ז מתפלה ה"ח שאין נטילת ידים וברכתה בט"ב כלל].

³¹⁰ שו"ע שם, תכלאל עץ חיים.

קצת. למנהג קהילות השאמי מברך כל ברכות השחר ובכללם שעשה לי כל צרכי והמעביר שינה³¹¹, [ומקצת בשאמי אין מברכים שעשה לי כל צרכי כדעת הרמ"א³¹²], ובקהילות הבלדי אין מברכים שעשה לי כל צרכי³¹³, אבל ברכת המעביר שינה נהגו לברך³¹⁴, ויש שנמנעו לברך אף ברכת המעביר שינה³¹⁵.

קצט. נוהגים שלא להניח תפילין בשחרית³¹⁶, אבל בטלית נהגו להתעטף בליל ט"ב ויומו כאבלים³¹⁷, ומכל מקום בשחרית אינו מברך להתעטף³¹⁸. ומקצת מקומות בשאמי

³¹¹ סידור כנסת הגדולה ח"א באמת ויציב סי' ג', ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מנהג רוב קהילות השאמי, ק"ק מחוית הגר"א אריה שליט"א, ק"ק ד'מאר הגר"ח דחבש שליט"א, ק"ק ביצ'א הגר"י זכריה שליט"א.

³¹² ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א.

³¹³ עץ חיים סדר ט"ב י"א א'.

³¹⁴ הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א.

והנה אמנם הרמב"ם פ"ז מתפלה ה"ח כתב שאין מברכין המעביר שינה כיון שאין בו רחיצה, מ"מ כבר נסתפק בדבר בעץ חיים (סדר ט"ב י"א א') דכיון שנהגו להעביר ידיו הלחות על העינים כדברי מרן בשו"ע סי' תקנ"ד יש לומר דיברך, או דלמא כיון שאינו רוחץ עיניו להדיא לא יברך, ובהוראות שבפנים הסדור לא הזכיר לדלג אלא ברכת שעשה לי כל צרכי.

³¹⁵ הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א שמן שליט"א.

³¹⁶ ואף לא שמענו שנהגו המנהג שהביא מהרי"ץ להניח בביתו ולקרית בהם ק"ש, (הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א), למעט יחידים שנהגו כן (עריכת שלחן, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א). גם במחוז שרעב לא נהגו להניח תפילין בביתם, תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, הגר"מ צובירי שליט"א.

³¹⁷ ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

³¹⁸ עץ חיים סדר ט"ב י"א א', ומקור הדברים בשו"ע תקנ"ה ס"א שלובשים טלית קטן תחת הבגדים בלא ברכה. ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מסרו הרבנים שליט"א.

מנהג ק"ק ביצ'א שקושרים הציציות בעטיפת שחרית להראות שאין הלבישה לשם מצות ציצית. (הגר"י זכריה שליט"א). ומקור מנהג זה במהר"י ונה שכתב וז"ל: ואין לובשין ציצית ולא מניחין תפילין, ומי שיש לו טלית קטן מניח תחת בגדיו בלא ברכה, ואם אין לו אלא בגד אחד קושר ציציותיו כדי שלא יתחייב ברכה כמו שעושה העובר בבית הקברות. ע"כ. אולם עי' שו"ע או"ח סי' כ"ג ס"ב: יש נוהגים לקשור שני ציציות שבשני כנפים זה עם זה כשנכנסים לבית הקברות, ולא הועילו כלום בתקנתן. ע"כ. וא"כ מנהג זה אינו עולה עם דברי השו"ע.

נהגו שלא להתעטף בטלית בליל ט"ב ובשחרית אלא
 במנחה, כדברי מרן בשו"ע³¹⁹.
 ר. יש קהילות בשאמי שנמנעו מאמירת התיקון כבכל יום, אלא
 פותחים התפלה בה' מלך וכו'³²⁰.
 רא. מנהגנו לומר מזמור לתודה³²¹.
 רב. אין אומרים שירת הים, ונהגו לומר במקומה שירת האזינו³²².
 רג. בחזרת הש"צ מנהגינו שאין נושאים הכהנים כפיהם משום
 שנאמר: "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם"³²³.

נפילת פנים

רד. למנהג השאמי אין אומרים תחנון בט"ב ואין נופלין על פניהם
 משום דאיקרי מועד, וכן אין אומרין אל ארך אפים [בשחרית]
 ולמנצח, למנהג הבלדי נופלין על פניהם ואומרים למנצח.

אמירת הקינות

רה. בסיום תפילת שחרית פותח הרב באמירת הקינות וארץ שפל
 רומי וכו', ואחריו אומרים היודעים לקונן, כל אחד בתורו.
 רו. בשעת הקינות אסור לספר דבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יסיח
 לבו מן האבלות, וכל שכן שאין לשוח עם גוי³²⁴.

³¹⁹ תכלאל מהר"י ונה, הובא לשונו בהערה הקודמת, מנהג שרעב תולדות הרשב"י עמ' ע"ח,
 הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א. וכן מסר הגר"ע בסיס שליט"א, שהרוב לא נהגו
 להתעטף זולת המארי או הש"ץ. מנהג ק"ק שרעב. הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר.

³²⁰ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ז.

³²¹ שתילי זיתים סי' נ"א ס"ק י"ז.

³²² שתילי זיתים תקנ"ד סק"ו, עץ חיים סדר ט"ב י' ב'.

³²³ שבלי הלקט סי' רס"ח, אבודרהם, מהר"י ונה, תכלאל עץ חיים סדר ט"ב י"א ב', ויצבור יוסף
 בר (ח"ד עמ' קל"ט ק"מ), ושם הביא דאמנם בתכאליל הקדומות כמו תכלאל מהר"י בשירי
 שנושאים כפיהם, וכמש"כ בסדר רב עמרם גאון, אך נתקבל המנהג בכל יהדות תימן שאין
 נושאים כפיהם בשחרית, וכפי שהעיר מהר"י בשירי בגליון בזה"ל: אך במחזורי הדפוסים כתוב
 שאין אומרים ברכת כהנים בשחרית תשעה באב, עכ"ל.

³²⁴ שו"ע סי' תקנ"ט ס"ה.

רז. בסיום הקינות נהגו בקהילות הבלדי לומר פסוקי נחמה
"תרומם שפלה", ונהגו לאומרו בנעימה של נחמה³²⁵.

קריאת התורה והפטרה

רח. אחר הקינות פותחים דלתות ההיכל, כשספר התורה מכוסה
במפה שחורה³²⁶, [ויש שנהגו אף להניח אפר על המפה³²⁷],
ועומדים החזן והצבור מול ההיכל, ומתחיל החזן לקונן בקול
בכי ואנינה על היכלי אבכה וכו', ושאר הקינות המיוחדות
לכך, ואח"כ מוציא ספר תורה מההיכל, וכשכל הצבור
מלווים את ספר התורה עד התיבה, אומר במקום אשרי העם
איכה זהב יועם וכו' עד תגלה ותראה מלכותו עלינו וכו'³²⁸,
ואין אומרים בריך שמיא וכו'³²⁹.

רט. קוראים שלשה קרואים בפרשת ואתחנן כי תוליד בנים, שהוא
מענין היום.

רי. יש שנהגו שקודם הקריאה בתורה אומר הקורא ברוך דיין
האמת³³⁰.

ריא. אחר קריאת התורה לדעת השתילי זיתים³³¹ השלישי אומר
קדיש, וכן נהגו בשאמי, לדעת מהרי"ץ אינו אומר קדיש, וכן
נהגו בבלדי.

³²⁵ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח
שליט"א, הגר"א שמן שליט"א.

³²⁶ עץ חיים סדר ט"ב ל"ג ב',

³²⁷ כן העיד באבן ספיר (ק"ח א') אודות מנהג ביהכנ"ס אלשיך בק"ק צנעא, וכן מסרו הגר"א
שמן שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א שכך כתב הגר"ח יצחק הלוי זצ"ל בלוח בית הלוי. ומקור
מנהג זה בדברי הרמב"ם פ"ד מתעניות ה"ג, ושו"ע סי' תקע"ט ס"א לענין תעניות צבור. אך
ברוב המקומות לא נהגו להניח אפר על הס"ת, כפי שמסרו הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ
קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח
דחבש שליט"א.

³²⁸ מנהג מיוחד בק"ק עדן כמש"כ בנחלת יוסף סי' ח' וז"ל: מנהגינו בט"ב לכסות כל ס"ת
שבהיכל בבגד גדול ולא יראו החוצה מלבד ס"ת שקורין בו.

³²⁹ עץ חיים סדר ט"ב ל"ד א'.

³³⁰ מסכת סופרים פרק י"ח ה"ז והקורא בתשעה באב אומר ברוך דיין האמת. והובא ברמב"ן
בספר תורת האדם, ובאבודרהם.

³³¹ סי' תקנ"ט ס"ק י"ב.

ריב. ומפטיר השלישי באסף אסיפם, הפטרה נאמרת בנעימת קינה³³², [מלבד שני הפסוקים הראשונים והאחרונים], ועל כן השלישי שהוא המפטיר וכן המתרגם צריך שיהיו בעלי נעימה ויודעים לקונן. ואחריה מברך ג' ברכות שאינו אומר על התורה רק מסיים מגן דוד³³³, ובברכה שניה במקום רחם על ציון אומרים רחם [נחם] ה' אלהינו וכו'.

ריג. נהגו שאין אומרים מי שברך או השכבות בשחרית, אלא בסיום ברכות ההפטרה פותחים בסדר היום.

ריד. בשאמי – אומרים והוא רחום וכו' תהלה לדוד וכו', אין אומרים למנצח יענד, ומדלג פסוקי ובא לציון ואומר ואתה קדוש וכו', מחזירים הס"ת להיכל עם אמירת על נהרות בבל, ולאחר מכן פותח הרב למי אבכה וקוראים איכה, אז בבית שבינו וכו', יש שמסיימים כאן, ויש שלאחר מכן אומרים בית יעקב ושיר של יום ומסיימים את התפילה כבכל יום³³⁴.

רטו. בבלדי – לאחר סיום ההפטרה מחזירים ספר תורה להיכל עם אמירת על נהרות בבל, ופותחים בסדר היום והוא רחום וכו' תהלה לדוד וכו', למנצח יענד, ובא לציון, שיר של יום, מזמור לאסף, ומשלימים התפילה כבכל יום, מלבד פיטום הקטורת שאין אומרים אותו, לאחר עלינו לשבח פותחים באמירת איכה, על נהרות בבל, אז בבית שבינו, תרומם שפלה וכו'.

רטז. כשמולכין ספר תורה למקומו יש שנהגו להסיר את המפה השחורה לפני שבא ליתנו בהיכל³³⁵, וכן כתב השתילי זיתים³³⁶ שאין מוליכין ספר תורה למקומו ועדיין המפה

³³² שתילי זיתים סי' תקנ"ט ס"ק י"ג, מלבד שני פסוקים הראשונים ושנים האחרונים הנאמרים בנגון הפטרה.

³³³ והטעם לפי שלא ניתקנה על התורה רק לשבתות ויום טוב שמזכירים בהם ענין היום, ומודים לשם יתברך על המתנה הנכבדת שנתן לנו מאותן הימים. בית יוסף בשם כל בו. שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק י"ג.

³³⁴ סידור שיח שפתותינו כמנהג ק"ק רדאע עמ' תרי"ג.

³³⁵ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א. הגר"י זכריה שליט"א.

³³⁶ שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק י"ג בשם מרן הבית יוסף.

שאינה נאה עליו, כדי שלא למעט בכבודו. אמנם יש שלא
הקפידו בזה, אלא מניחו בהיכל עם המפה השחורה, עד
תפילת מנחה³³⁷.

קריאת ספר איוב

ריז. אחר סיום תפילת שחרית קורים ספר איוב, מתחיל הרב איש
היה בארץ עויץ וכל הצבור קוראים ביחד שני הפרקים
הראשונים של ספר איוב בנעימת הנביאים, ומפרק השלישי
פותח הרב בפסוק "אחרי כן פתח איוב את פיהו וכו'",
בנעימה המיוחדת לספר איוב, והצבור חוזרים אחריו, ומכאן
קורא כל אחד ואחד מהצבור בתורו והצבור חוזרים אחריו, עד
שמגיעים לפרק האחרון לפסוק ויהי אחר וכו', שמשם חוזרים
לקרוא יחד בנעימת הנביאים, עד סופו³³⁸.
ריח. לאחר סיום איוב, רוב הצבור הולכים לביתם, ויש הנשארים
ללמוד במדרש איכה בלא משא ומתן³³⁹.

שלא לשחוט ולהכין צרכי סעודה עד אחר חצות היום

ריט. נוהגים שלא לשחוט ושלא להכין צרכי סעודה עד חצות
היום³⁴⁰, כדי שיהא יושב ושומם באבילות של ירושלים,
ולחתעסק ולהתאונן בנהי וקינות ולא בדברים אחרים
המשמחים ומסיחים את לבו מן האבלות³⁴¹.
רכ. לצורך סעודת מצוה מותר להכין אף קודם חצות³⁴².

אבל ואונן (ר"ל) בתשעה באב

³³⁷ הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, והגר"א אריה שליט"א
שלא נהגו להזהר בזה.

³³⁸ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ד.

³³⁹ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ד.

³⁴⁰ שו"ע סי' תקנ"ט ס"י.

³⁴¹ לבוש, הובא בשתילי זיתים ס"ק כ"ו, ובבאור הלכה.

³⁴² שתילי זיתים שם בשם המג"א, משנ"ב סק"מ.

רכא. אבל אף תוך שלשה ימים לקבורה, הולך בלילה לבית הכנסת, וכן ביום עד שיגמרו הקינות³⁴³, כיון שכל העם כאבלים, ומותר לו לשבת עמהם³⁴⁴.
רכב. אונן קודם הקבורה אסור ללכת לבית הכנסת, ואחר הקבורה נכנס ויושב בבית הכנסת עד אחר הקינות³⁴⁵.

מילה בט"ב

רכג. אם יש תינוק לימול מלין אותו אחר הקינות, ויש ממתניין למולו עד אחר חצות³⁴⁶.
רכד. אם היולדת שם מברכים ברכת אשר קידש ידיד על הכוס, ומטעימו ליולדת, ואם היולדת אינה שם מברכים ברכת אשר קידש בלא כוס³⁴⁷.
רכה. אין מברכים על הבשמים³⁴⁸.
רכו. בעלי הברית והם אבי ואמו, הסנדק, והמוהל, מותרים ללבוש בגדי שבת, ובלבד שאינם מכובסים³⁴⁹, ויש אומרים שאם הגיהוץ ניכר בהם, גם כן אסור ללבשם³⁵⁰.

³⁴³ שו"ע סי' תקנ"ט ס"ו.

³⁴⁴ שתילי זיתים שם ס"ק י"ז.

³⁴⁵ שתילי זיתים שם.

³⁴⁶ שו"ע סי' תקנ"ט ס"ז. והנה בשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א שנהגו למולו אחר הקינות, ומשמע שאין בידינו מנהג ברור בזה.

³⁴⁷ כ"כ מרן בשו"ע יו"ד סי' רס"ה, וכן הכריע בב"י או"ח סי' תקנ"ט ומה שבשו"ע תקנ"ט כתב מרן שמברך על הכוס ומטעימו לתינוק, כתב רבינו בסק"כ בשם הגור אריה שצריך להגיה בלא בשמים ובלא כוס, וכדבריו בב"י וביו"ד, וכן העלה רבינו ברביד הזהב שהעיקר כדברי מרן בב"י ובשו"ע יו"ד. וכ"כ מהרי"ץ בע"ח סדר מילה במהדו"ב, ומהר"י בדיחי בסו"ס חן טוב (אות נ"ה, ובמהדו"ח אות ל"א) כתב גם הוא שיש להגיה בשו"ע כהגהת השתילי זיתים, ושכן המנהג. [ואגב יש לציין תיקון לשון שנתבאר בשתילי זיתים כת"י קדשו, כי הנה הנוסח בכתבי היד בס"ק זה הוא: "כן הגיה גור אריה וכ"מ בב"י ובשו"ע פשוט ישן", והנה אין הבנה למש"כ וכ"מ בב"י, שהרי דברי הב"י הביא רבינו בסוף דבריו שכן פסק בב"י, ומה הוצרך לחזור ולהביא דבריו, ובנדפס מהדו"ח חסיד השמיטו לגמרי תיבת "בב"י", וכתבו וכ"מ בשו"ע פשוט ישן, אולם מהעיון בכת"י של רבינו שם נמצאה הערה זו בגליון, וזה הלשון שם: "וכ"מ בכ"י בשו"ע פשוט ישן", ופתרונו נראה, וכן מצאתי בכתב יד בשו"ע פשוט ישן, והיינו שמצא הגהה זו בכתב יד בשו"ע פשוט ישן, והמעתיקים טעו ובמקום כ"י כתבו ב"י].

³⁴⁸ שו"ע תקנ"ט ס"ז, מטעם שאסור להריח בשמים בט"ב, כמובא לעיל.

רכז. לא הקילו לבעלי הברית אלא בלבישת בגדים נאים שאין זה מחמשת העינויים האסורים בט"ב, אבל בנעילת הסנדל שהוא מחמשת העינויים, אסורים³⁵¹.

רכת. לאחר הברית אם עדיין לא קרו את איוב פושטים בגדי השבת, ואם כבר קרו איוב, אין צריכים לפשטם³⁵².

מילה בתשעה באב נדחה

רכת. תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, אם חלה בו ברית מילה, בעלי הברית שהם, אבי הבן ואמו, הסנדק, והמוהל, משהגיע זמן מנחה גדולה מתפללים מנחה ורוחצים, [ונועלים מנעליהם³⁵³], ומבדילים על הכוס ואוכלים ושותים. כן כתב מרן בשו"ע, וכן הסכמת רוב הפוסקים והשתילי זיתים³⁵⁴. וכתב ברביד הזהב שאסור להחמיר ולהתחסד להתענות כיון שיום טוב הוא, ויום טוב אסור בתענית³⁵⁵. ודעת מהרי"ץ שיש להשלים התענית כמו שחל בחול³⁵⁶.

פקידת הקברות

רל. לא נהגו האנשים לפקוד את הקברות בתשעה באב, וכתבו הפוסקים בשם רבינו האר"י ז"ל שאין לילך על הקברות אלא

³⁴⁹ זה פירוש דברי ראבי"ה והמרדכי וטור ושו"ע שכתבו אבל לא לבנים ממש, עי' ביאור הגר"א וערוה"ש. אמנם מהר"מ הובא בשו"ת מהר"י ברונא סי' י"ח כתב דהכוונה שאין להחליף כתונת, והמג"א דחה פי' זה מכח המנהג שמחליפים כתונת בשבת חזון.

³⁵⁰ מגן אברהם הובא בשתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ב. ויש מקילין בזה עי' משנ"ב ס"ק ל"ג.

³⁵¹ באור הלכה תקנ"ט ס"ח בשם הבגדי ישע.

³⁵² שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ג.

³⁵³ א"א בוטשאטש סי' תקנ"ט. וכ"ש הוא מאכילה ושתיה.

³⁵⁴ שו"ע סי' תקנ"ט ס"ט, שתילי זיתים שם, וברביד הזהב חלק החידושים שם.

³⁵⁵ וכ"כ בבית דוד סי' שמ"ז, וכתב עוד הרביד הזהב שלא באו הגדולים שהזכיר הטור, אלא לאפוקי ממנהג שנהגו העולם להחמיר, והיינו שאע"פ שכפי הנראה נהגו העולם בזמנו להחמיר בזה, כמש"כ בפעולת צדיק, מ"מ אין להשגיח במנהג זה.

³⁵⁶ שו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' קמ"ז.

לצורך הלויית המת, ובפרט אם לא תיקן עון קרי, כי
מתדבקים בו החיצונים³⁵⁷.
רלא. ומכל מקום נהגו הנשים לפקוד קברי קרוביהן בתשעה
באב, לעורר תפילה בזכות ישיני עפר, וגם כדי לחזק את
בדקי הקברות³⁵⁸.

מנהג הנשים ביום תשעה באב

רלב. נהגו הנשים ביום תשעה באב לפצח גלעיני המשמש,
להוציא את הגרעינים המרים שבתוכם, יש אומרים שטעם
המנהג כדי לסמל את שברון הלב³⁵⁹.
רלג. אחר חצות היום עוסקות בבישול ותיקון המאכלים למוצאי
התענית, וכן נהגו לכבד את הבית ולהציע המטות, כדי לחזק
את האמונה בגאולה³⁶⁰.

סדר מנחת ט"ב ומוצאי ט"ב

מנחת ט"ב

³⁵⁷ כן מתבאר מדברי השתילי זיתים סי' תקנ"ט ס"י שהשמיט דברי הרמ"א שהולכים על
הקברות מיד כשהולכים מבית הכנסת, והביא דברי המגן אברהם בשם האר"י שאין לילך על
הקברות אלא לצורך הלויית המת.

³⁵⁸ יתכן שהטעם שדוקא נשים הלכו, כי להם אין עון קרי, ולכן אין שייך בהם המניעה שפירש
המג"א משם האר"י ז"ל. ומ"מ בימי נידותן אין להם ללכת לבית הקברות, כמש"כ בפתחי
תשובה יו"ד סי' קצ"ה ס"ק י"ט בשם החמודי דניאל.

וכל זה שלא בשעת לוויה, אבל בשעת לוויה המנהג ידוע ומפורסם כמה הקפידו שלא תלכנה אחר
המיטה, ולא תבאנה לבית הקברות, וזה עפ"י המבואר בשו"ע יו"ד סי' שנ"ט ס"ב שיש למנוע
מלצאת נשים לבית הקברות אחר המטה.

³⁵⁹ ובמצפונות יהו"ת עמ' קי"ד כתב שהוא לזכר שבר בת עמי, שפצעו האויבים מוחותיהם,
ובעריכת שלחן תקנ"ד סג"ב הוסיף שהוא לזכר השביעני במרוצים. גרעינים אלו מבשלים אותם
במים כמה פעמים עד שתפוג מרירותם, ואחר כך קולים אותם ונקראים "תְּוָהָם", ונאכלים בשבת
נחמו.

³⁶⁰ ברכי יוסף סי' תקנ"ט סק"ז, וכן מסר על המנהג הגר"א שמן שליט"א.

רלד. במנחה מניחין ציצית ותפילין ומברכין עליהם³⁶¹. ואומר החזן אל ארך אפים³⁶² ומוציאין ס"ת וקורין בו ויחל כבשאר תעניות, והשלישי אחר הקריאה אינו אומר קדיש, אלא מברך ברכת ההפטרה, ומפטיר שובה ישראל³⁶³, ולאחריה מברך שלש ברכות כבשחרית. ואחר כך אומר החזן מי שברך למי שנדב בשחרית ובמנחה, והשכבות.

רלה. ברוב קהילות הבלדי אין נופלים על פניהם במנחה [אע"פ שנופלים בשחרית], כמנהג המקובל ברוב קהילות תימן שאין נופלים על פניהם בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעה³⁶⁴.

רלו. עם סיום חזרת הש"צ פותח הש"צ בפיוטי הנחמות נחמו נחמו עמי וכו'³⁶⁵ הנאמרים בנעימת פיוטי ימים נוראים, ואומר פסוקי הנחמה עד חדש ימינו כקדם, ואח"כ אומר קדיש תתקבל אומרים מזמור שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון וכו' ומתפללים ערבית³⁶⁶.

ברכת לבנה

רלז. נהגו שלא לברך ברכת הלבנה עד מוצאי תשעה באב³⁶⁷, מפני ששרויים באבילות³⁶⁸, ובמוצאי תשעה באב מברכים ברכת הלבנה אף על פי שעדין שרויים בתענית³⁶⁹.

³⁶¹ שו"ע תקנ"ה ס"א.

³⁶² שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק ט"ו.

³⁶³ שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ו, עץ חיים סדר ט"ב..

³⁶⁴ הרבנים שליט"א, והגר"ע בסיס שליט"א כתב שבבלדי אם התפללו מבעו"י נפלו על פניהם.

³⁶⁵ וראה מה שהובא בגליון הלכה ומסורה בין המצרים תשע"א להעיר אודות הפיוט אנא אב רחמן הנאמר בקהילות הבלדי בבית השביעי הגירסא בתכלאל עץ חיים היא "רחק" רחוקיה עם קרוביה, שלכאורה טעות סופר נפלה בכאן, שהרי איך יתכן לומר שירחק הקרובים לציון ולירושלים בו בעת שהקרובים לירושלים הם עם ישראל, ואכן בסידור רס"ג שהוא המקור לפיוט זה הגירסא היא "רחם" רחוקיה עם קרוביה, עיי"ש.

³⁶⁶ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ו.

³⁶⁷ בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ב אע"פ שהעלה הגהת הרמ"א שכתב שאין לקדש במוצאי התענית, כתב בס"ק י"א שהפר"ח מתיר והביא דברי כנה"ג שכתב שהמנהג בירושלים ושאר

הברכה איש לרעהו במוצאי תשעה באב

רלח. יש שנהגו³⁷⁰ שבמוצאי תשעה באב מברך האחד את חברו: "תזכה לראות בנחמת ציון", וחברו משיב: "תזכה לראות בנחמת ציון וירושלים"³⁷¹, ויש שלא נהגו בדבר³⁷².

ליל ויום עשירי באב

רלט. כתב מרן השו"ע³⁷³ בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי, ומפני כך מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי, ומנהג תימן לאכול בשר ביום עשירי, ואף במוצאי ט"ב³⁷⁴.

מקומות לקדש במוצאי ט"ב, וכן העלו המנהג בתכלאל מהר"י משתא עמ' פ"ו, וכן כתב מהר"י ונה שכן שמע. וכן המנהג בכל קהילות תימן.

³⁶⁸ שתילי זיתים סי' תכ"ו סק"ח. ולשון מהר"י ונה: וכיון שבא ר"ח אב ריע מזליה דבר נש ולבו דואג עליו ומעשרה ימים ואילך אחר התענית לבו מתנחם מעט והוא שמח שזוכר הנחמות.
³⁶⁹ וכן משמע בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ק י"א שכתב שלא לברך בלא מנעל, ולא הזהיר לטעום קודם הברכה. ובעיקר מה שכתב השתילי זיתים בשם הפר"ח שלא לברך בלא מנעל, לא נהגו ליזהר בזה, (הרבנים שליט"א).

³⁷⁰ הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א שיש נוהגים כן.
³⁷¹ מקור ברכה זו בתכאליל לענין הרואה את חברו בתשעה באב, כמו שצויין לעיל בדיני שאילת שלום בט"ב.

³⁷² הגר"י זכריה שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, שיש מי שאומר, הגר"ח דחבש שליט"א שרק יחידים נהגו כן, הגר"ש מחפוד שליט"א כותב "שום ברכה לא ברכו", וצ"ע בסתירת דבריו, הגר"ע בסיס שליט"א לא שמעתי ברכה מיוחדת אבל אומרים שלום עליכם כמו בכל ברכת הלבנה.

³⁷³ סי' תקנ"ח.

³⁷⁴ כמתבאר מדברי השתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ג וכ"ה בשו"ע תקנ"ט ס"י, וכ"כ הגר"ש קורח שליט"א בעריכת שלחן, תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד. ועי' גם בבן איש חי דברים סט"ו שמנהג בגדד לאכול בשר בליל עשירי באב. הגר"מ צובירי הגר"ש מחפוד הגר"פ קורח והגר"א אריה שליט"א. והגר"ע בסיס שליט"א כתב שאדרכא היו שוחטים אחר חצות כדי שישערו אחר התענית, וכ"כ הגר"ש כהן שהיו מבשלים בט"ב לצורך מוצאי ת"ב. [אולם הגר"ש מחפוד כתב שהיו יחידים שנמנעו].

ועי' בדברי מהר"י ונה שהובאו בגליון זה שנראה מדבריו שהמנהג שלא לאכול במוצאי ט"ב בשר בהמה אלא בשר עופות.

רמ. גם לדעת מרן נקטינן שלא החמירו אלא בבשר ויין, ולא
ברחיצה ותספורת.³⁷⁵

רמא. יש מחכמי תימן שכתב שמן הראוי לנהוג אבילות
בסעודת מוצאי תשעה באב ולאכול מאכל אבלים כסעודה
המפסקת³⁷⁶, ויש שנהגו כן³⁷⁷, אך רובם המכריע של קהילות
תימן נהגו לאכול בשר בסעודה זו, ולא נהגו בה מנהגי
אבילות כלל.

שבע דנחמתא

הפטרות שבע דנחמתא

רמב. שבע השבתות משבת שאחר תשעה באב עד ראש
השנה, נקראים שבע דנחמתא, על שם שבע הפטרות הנחמה
בנביא ישעיהו שמפטירים בשבתות אלו, וסימנם "נו"ע
ארק"ש"³⁷⁸, ואלו הם: נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמֶר אֱלֹהֵיכֶם (ישעיה
מ). וְתֹאמַר צִיּוֹן עֲזַבְנִי ה' וְה' שִׁכַּחְנִי (שם מ"ט – נ"א). עֲנִיָּה

³⁷⁵ כמו שהוכיח במאמר להוכיח מד' מרן סי' תקנ"א ס"ד, וכ"ד כנה"ג סי' תקנ"ח ובשכ"ג שם
הוסיף דהכי עמא דבר, והובא כ"ז בביה"ל, והסכים לזה גם בס' דברי מנחם, וכ"כ בשו"ת
שאלת יעב"ץ סי' צ"ו שאין מקום לחומרא זו כלל לפי דעת בעלי השו"ע, וכ"ד רבינו השתילי
זיתים שלא העלה דברי מג"א בשם מהרש"ל, [ואמנם יש להעיר ממש"כ רבינו בסי' תקנ"ד ס"ק
י"ד דמותרת לטבול במוצאי ט"ב ומקור הדברים בשכ"ג בשם תשו' מהר"י ברונא ומבואר שם
דאיכא איסור רחיצה אף במוצאי ט"ב ולא התיר אלא לטבילת מצוה, אך קושיא זו קשיא אף לד'
שכ"ג שהוא ניהו מרא דשמעתא דרחיצה מותרת במוצאי ט"ב, ולכן צ"ל דהביא רק הדין
ולדידה מותר לגמרי ולא כטעמיה דמהרי"ב].

³⁷⁶ מהר"י ונה, וז"ל: ומי שאפשר להם והם מחמירים ומדקדקים במצוות כ"כ אין אוכלין אלא
לחם יבש ומטבלין אותו במלח ויושבין על הקרקע בין תנור לכירים, ונוהגין לאכול ביצים
מגולגלות שהוא מאכל אבלים, כסעודה המפסקת עושין סעודה זו, וכו', ראה דבריו במילואם
המתפרסמים בגליון זה.

³⁷⁷ כן מתאר מנהג זה אחד מיוצאי ק"ק ד'מאר.

³⁷⁸ בפירוש מוהר"ר סעיד אלעדני על הרמב"ם פ"ג מתפילה הלכה י"ט כתב, וז"ל: ואומרו ז"ל
המנהג הפשוט בערינו להיות מפטירין בנחמות ישעיה וכו'. ועשו להן סימן "נחמתא" "אמרת"
"מסכינתא" "אנא" "עקרא" "קומי" "חדו", והן, "נחמו נחמו", אמרת היא "ותאמר ציון",
מסכינתא היא "עניה סוערה", אנא היא "אנכי אנכי הוא מנחמכם", עקרא היא "רני עקרה", קומי
היא "קומי אורי", חדו היא "שוש אשיש". עכ"ל.

סְעֵרָה לֹא נִחְמָה וְגו' – (שם סוף נ"ד). אֲנֹכִי אֲנֹכִי הוּא מְנַחֲמֶכֶם
וְגו' (שם נא – נב). רָנִי עֵקֶרָה לֹא יִלְדָה וְגו' – (שם תחילת נ"ד).
קוֹמִי אֹרִי כִּי בָּא אֹרֶךְ וְגו' (שם ס). שׁוֹשׁ אֲשִׁישׁ בְּה' וְגו' שם סא
– ס"ג).

שבת נחמו

רמג. שבת שלאחר תשעה באב נקראת שבת נחמו, על שם
הפטרת נחמו נחמו עמי, בשבת זו נהגו שמחה כיום טוב
מחמת הנחמה³⁷⁹, ואף יש שלבשו בה בגדי חג, ובשבת זו
אוכלים את גרעיני המשמש הקלויים הנקראים "תְּוָהֵם"³⁸⁰.

ראש חודש אלול שחל בשבת

רמד. ראש חודש אלול שחל בשבת מפטירין עניה סוערה³⁸¹,
מנהג השאמי שאין דוחים הפטרות שבע דנחמתא משום
הפטרה כלל³⁸², ובבלדי נהגו להפטיר השמים כסאי³⁸³.

טעם

למה אין אומרים [ב-ובא לציון את הפסוק] ואני זאת בריתי, והטעם
לפי שנראה כמקיים ברית על האבילות ועל הקינות, ומזה הטעם אין

³⁷⁹ מקור למנהגינו נמצא בדברי רבי יהושע אבן שועיב פרשת ואתחנן שכתב: ולכן נהגו לעשות
השבת הזה אחר ט' באב [כיום טוב, והיא מצוה גדולה שהוא יום נחמה.

³⁸⁰ וראה גם בספר יוסף אומץ (סי' תתצ"ג) שראוי להתענג בשבת נחמו יותר משאר שבתות
השנה.

³⁸¹ שו"ע סי' תכ"ה ס"ב.

³⁸² כדברי השו"ע סי' תכ"ה ס"א, ושתילי זיתים שם סק"ה, והשמיט הגהת הרמ"א, וכמש"כ
מהר"י צובירי זצ"ל בפרשה מפורשה ח"ג עמ' שפ"ג, וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה, ותכלאל מהר"י
משתא, וכן מנהג ק"ק ביצ'א ושרעב. ואף בבלדי יש שנהגו כן כמו שמסר הגר"ש מחפוד
שליט"א,

³⁸³ תכלאל עץ חיים ק"צ ב'.

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני

תנו רבנן: כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות! אפשר בפירות. פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים! אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר - שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר - שאין גוזרין גזירה על העבוד אא"כ רוב עבוד יכולין לעמוד בה, דכתיב (מלאכי ג'): "במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו", אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט זכר לירושלם. עושה אדם צרכי סעודה ומשייר דבר מועט זכר לירושלם. עושה אשה תכשיטין ומשיירת דבר מועט זכר לירושלם. שנאמר: "אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי".

וכל המתאבלים עליה בעולם הזה, שמחים עמה לעולם הבא. שנאמר: "שמחו את ירושלם וגילו בה כל אובהיה שיטו אתה משובש כל המתאבלים עליה".

(ב"ב ס' ב', ותוספתא סוף סוטה)

שיור אמה על אמה

א. משחרב בית המקדש תקנו חכמים שבאותו הדור לעשות בכל דבר שמחה, זכר למקדש, והסמיכוהו על הכתוב "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהלים קל"ז), על כן אמרו טח אדם ביתו בטיט, וסד בסיד, אבל לא יסייד כל ביתו בסיד אלא מניח בו אמה על אמה (60 על 60 ס"מ) בלא סיד.

- ב. והיכן מניחו, כנגד הפתח, כדי שיראהו תמיד כשיוצא ויכנס, ויזכור החורבן ויתאונן עליו³⁸⁴.
- ג. כתבו הפוסקים שאותה אמה על אמה לא יצבע אותה בשחור, שכן שחור זה נעשה ליופי, ומכל מקום בהרבה קהילות נהגו לצבוע את האמה על אמה בצבע שחור³⁸⁵, [ויש שציירו מנורה בצבע שחור³⁸⁶], ויש שהניחוהו כדינו בלא צביעה כלל³⁸⁷.
- ד. התולה בכתלים בגדי ריקמה, וכן מה שמדביקים בכתלים "טפטים", צריך לשייר אמה על אמה גם בבגדי הריקמה או ה"טפטים", באותו מקום שמשירר בסיד³⁸⁸.
- ה. במה דברים אמורים בישראל הבונה בית לעצמו או לאחרים, אבל הלוקח בית מן הגוי אפילו מסויד ומכוויר הרי זה בחזקתו, ואין מחייבין אותו לקלוף הכתלים³⁸⁹.
- ו. בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין צריך לשייר אמה על אמה³⁹⁰.
- ז. בבית שיש בו הרבה חדרים אין צריך להניח בכל חדר וחדר, אלא די במה שמניח כנגד פתח הכניסה לבית³⁹¹.

שלא לנגן ולשמוע כלי שיר

- ח. וכן גזרו חכמים שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם, ואף אסור לשמוע נגינת

³⁸⁴ שו"ע סי' תק"ס ס"א.

³⁸⁵ כן מנהג ק"ק צנעא כמו שמסרו הגר"פ קורח שליט"א (והוסיף: או ירוק מאוד), הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א על מנהג ק"ק מחוית.

³⁸⁶ הגר"א אריה שליט"א.

³⁸⁷ הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א.

³⁸⁸ שתילי זיתים תק"ס סק"ב.

³⁸⁹ שו"ע סי' תק"ס ס"א, ואמנם דין השו"ע הוא אף בסתם ואין ידוע שנבנה על ידי גוי, משום שתולים שנבנה על ידי גוי, אולם בארץ ישראל שמן הסתם נבנה על ידי ישראל, וגם מפני שבעוה"ר רבו פורקי עול, על כן כל שאינו ידוע שהוא של גוי, חייב לקלוף.

³⁹⁰ שתילי זיתים סי' תק"ס סק"ב.

³⁹¹ כן המנהג, וכדברי השאלת יעב"ץ סי' קס"ט, הובא בשערי תשובה סק"א.

כלי שיר, אבל שירה בפה שאינה על היין מותרת, וכן המנהג³⁹².

ט. אולם על היין אסור אפילו שירה בפה, שנאמר (ישעיה כד, ט): "בשיר לא ישתו יין", והיינו דוקא שירה סתם³⁹³, אולם לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקדוש ברוך הוא על היין, מותר, וכן נהגו כל ישראל³⁹⁴.

י. ומנהגינו לאסור שירה בכלי זמר אף לצורך מצוה, כגון, בבית חתן וכלה, וסעודת ברית מילה, וכתב רבנו מהרד"ם שכיון שמנהגינו לאסור חיוב עלינו לחזק מנהג הראשונים וכדאי הוא חרבן בית אלהינו וגלות שכינתו יתברך למנוע הכלי שיר מפני אבלותו, עד ישקיף וירא ה' משמים וישיב שכינתו אל ירושלים ואז ימלא שחוק פינו ולשונינו רנה בכפלי כפלים, אכי"ר³⁹⁵.

יא. בק"ק צנעא החשיבו הכאה על הפח ככלי שיר, ועל כן נמנעו בבית החתן אף לתופף בפח (הנקרא בל"ע 'תַּנְיָה')³⁹⁶, אך ברוב קהילות תימן הכו על הפח בשמחת חתן וכלה, מחמת שסברו שאינו חשוב כלי שיר³⁹⁷.

יב. בק"ק צנעא וד'מאר הקילו בבית הכלה להכות בפח על אף שחשבוהו לכלי שיר³⁹⁸, בשאר קהילות תימן נמנעו מנגינה בכלי שיר אף בבית הכלה³⁹⁹.

³⁹² כדברי הרמב"ם פ"ה מתעניות הי"ד, ושו"ע סי' תק"ס ס"ג, ושלא כדברי השלטי גבורים סוטה, והב"ח שהביא במשנ"ב ס"ק י"ג, וכן המנהג המפורסם שנהגו הנשים לשיר בעת הטחינה, ולא נשמע מי שמיחה בהם.

³⁹³ כגון אהבת אדם לחבירו, או לשבח יפה ביפיו, ולקלס גיבור בגבורתו. (תשובת רב הא"י גאון הרכבי סי' ס'), הובאה ברא"ש ברכות רפ"ה, וטור סי' תק"ס.

³⁹⁴ רמב"ם ושו"ע סי' תק"ס ס"ג.

³⁹⁵ רביד הזהב חלק החידושים סי' תק"ס.

³⁹⁶ שו"ת החיים והשלום סי' קס"ט, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א,

³⁹⁷ הגר"פ קורח שליט"א שבשאר מחוזות תופפו בפח, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

³⁹⁸ רביד הזהב סי' תק"ס. וכן היה המנהג בצנעא עד הדור האחרון, כמו שמסרו הגר"פ קורח שליט"א, (תיפוף על מגש נחשת), והגר"א שמן שליט"א (עיקר כלי הזמר היה של מצלתיים). וכן מסר הגר"ח דחבש שליט"א על מנהג ד'מאר שבבית הכלה היה שירה עם תוף.

יג. כיום בארץ ישראל עקב שינוי סדרי החיים וחילוף העיתים והזמנים, למדו ממנהגי שאר קהילות ישראל לזמר בכלי שיר בסעודות מצוה.

יד. לפי האמור למדנו שמשורת הדין אין לשמוע הקלטות או שידור של שירה בכלי שיר במשך ימות השנה לשם הנאה ועונג, ואולם יש מן הפוסקים האחרונים שלמדו זכות על המון העם שמיקל בשמיעת שירה דרך הקלטה ושידור⁴⁰⁰, ומכל מקום החרד לדבר ה' ראוי לו לדקדק שלא לשמוע נגינת כלי שיר אלא בשמחה של מצוה.

טו. עוד למדנו מכאן שאסור להשתתף בפירצה המכונה "ערבי שירה", שמתאספים לשמיעת נגינה בכלי שיר, שבזה לכל הדעות יש איסור שמיעת כלי שיר, זכר לחורבן בית המקדש, ובפירצה זו של ערבי השירה יש עוד רבות רעות אחרות, כמו שהזהירו והתריעו גדולי ישראל, לכן בני אל תלך בדרך אתם, מנע רגלך מנתיבתם.

להניח אפר מִקְלָה בראש החתן

טז. וכן תיקנו חכמים שכשהחתן נושא אשה מניח אפר מִקְלָה בראשו במקום הנחת התפלין⁴⁰¹, וכן נהגו אבותינו בעת הנישואין קודם ברכות הנישואין מניח הרב אפר מִקְלָה בראש החתן, והחתן אומר "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי".

³⁹⁹ הגר"ש מחפורד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, ואמנם בקהילות אלו נהגו להכות בפח כיון שלא החשיבוהו לכלי שיר, אך הגר"ע בסיס שליט"א כתב שהמנהג ברדא"ע שלא היו שרים בכלי נגינה אפילו בפח הן אצל הנשים והן אצל האנשים.

⁴⁰⁰ עי' שו"ת חלקת יעקב שיש לומר שסמכו על שיטת רש"י ותוס' בגיטין שלא נאסר אלא בבית המשתה, ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קכ"ז כתב שבמקום שמטרת השמיעה כדי להסיר העצבות, מותר.

⁴⁰¹ שו"ע סי' תק"ס ס"ב.

יז. ולא נהגו אבותינו בשבירת כוס או בהנחת מפה שחורה בראש החתן⁴⁰². [ומ"מ אם החתן אינו מוחזק בהנחת תפלין ה' ישמרנו, לא יניחו בראשו אפר, אלא ישבור כוס⁴⁰³].

לחסר בסעודה

יח. עוד תיקנו חכמים שהעושה סעודה לאורחים מחסר ממנו מעט, ומניח מקום פנוי בלא קערה מהקערות הראויות לתת שם⁴⁰⁴, אמנם העירו הפוסקים שלא נהגו בזה⁴⁰⁵, וכן אבותינו לא נהגו לחסר מהתבשילים⁴⁰⁶, והטעם כיון שבכל אופן אין מרבים בתבשילים⁴⁰⁷, או משום שאין נהוג סדר בהנחת התבשילים, ואין ניכר אם יחסר⁴⁰⁸, או משום שמאורך הגלות ערבה כל שמחה, וכל הסעודות שעושין אין בהם שמחה כל כך כפי שהיה בזמן חז"ל, ואף בלי הנחת מקום פנוי, אין שמחתנו שלימה⁴⁰⁹.

שיור בתכשיטים

יט. עוד תיקנו חכמים שכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירת מין ממיני התכשיט שנוהגת בהם, כלומר שאם יש לה הרבה מיני תכשיטים לא תשים כולם עליה בבת אחת, אלא בכל פעם תשייר אחד⁴¹⁰.

⁴⁰² כן מתבאר בשתילי זיתים סי' תק"ס סק"י ממש"כ ונפק"מ לדידן וכו', עריכת שלחן סי' תק"ס

ס"ח.

⁴⁰³ שתילי זיתים סי' תק"ס סק"י.

⁴⁰⁴ שו"ע סי' תק"ס ס"ב.

⁴⁰⁵ באור הלכה בשם החיי אדם.

⁴⁰⁶ עריכת שלחן סי' תק"ס ס"ז, וכן מסרו הרבנים שליט"א, ובטעם שלא נהגו בזה כתב בעריכת

שלחן דאפשר משום

⁴⁰⁷ מקור חיים לבעל החו"י.

⁴⁰⁸ כף החיים ס"ק י"ח, הגר"פ קורח שליט"א.

⁴⁰⁹ עריכת שלחן שם.

⁴¹⁰ שתילי זיתים סק"ז בשם המג"א. וכתב הגר"ע בסיס שליט"א כתב שכן נהגו שלא התקטנו

בכל התכשיטים ובדרך כלל משיירין, אך יתכן שאין זה בגלל זכר לחורבן, ורצוי שתתכוין לזה שיהא זכר לחורבן.

קיום מצות חכמים מגין מפני האומות

ואותן נשים המתקשטות במלוי תכשיטים עברי אדרבנן,
וגם גורמים הרבה רעות מאומות המתקנאים (אליה זוטא
סק"ב ובאר היטב סק"ב בשם שני לוחות הברית).

וקשיא לי דמי ידעי האומות בחסרון ואז לא יתקנאו,
ונראה לי דביטול מצוה זו גורם שיתקנאו, וקיומה מגין.

(שתילי זיתים תק"ס סק"ח)

שלא ימלא אדם פיו שחוק

כ. אסור לאדם למלא פיו שחוק בעולם הזה⁴¹¹, כי השמחה
היתרה מרגילה את האדם לעבירה, וכתוב אז ימלא שחוק
פינו(תהלים קכ"ו, ב'), בעולם הבא שנהיה נהנין מזיו שכינה
ולא בעולם הזה. ובזמן הגלות אפילו בשמחה של מצוה כגון
שמחת חתן וכלה, או בפורים לא ימלא פיו שחוק, אבל בזמן
שהיה בית המקדש קיים, היה היתר בשמחה של מצוה, כגון
בשמחת בית השואבה⁴¹², ושמחת דוד שהיה מכרכר בכל
עוז⁴¹³.

אמנם ברוב המקומות לא נהגו לחסר מהתכשיטים כמש"כ בעריכת שלחן סי' תק"ס ס"ז, וכתב
הטעם כנ"ל דאפשר משום שמאורך הגלות ערבה כל שמחה ואף בריבוי התכשיטין אין
שמחתינו שלימה. וכן מסרו הגר"פ קורח שליט"א [וכתב מפני שלא היה ניכר השינוי], הגר"א
אריה שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, והגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש
כהן שליט"א.

⁴¹¹ שו"ע סי' תק"ס ס"ה.

⁴¹² כ"ה בכתי"ק, ולא השאובה, וכפי שמקובל בלימוד לגרוס השואבה, ראה סדור כנסת הגדולה
השלם לסוכות.

⁴¹³ שתילי זיתים ס"ק י"ז.

דין קריעה על ירושלים ומקום המקדש וערי יהודה

הרואה ירושלים ומקום המקדש בחורבנם

- א. הרואה ירושלים בחורבנה, דהיינו שרואה את העיר העתיקה, אומר: "צִיּוֹן מְדַבֵּר הִיְתָה יְרוּשָׁלַיִם שְׁמֶמָה" (ישעיהו ס"ד ט') וקורע. ומהיכן חייב לקרוע, מן הצופים⁴¹⁴, והיינו כפר ידוע בזמן חז"ל שמשם ראו את בית המקדש⁴¹⁵, והיום שאין ידוע מקום זה אין קורע עד שמגיע למקום קרוב שרואה בבירור⁴¹⁶.
- ב. הרואה ירושלים העתיקה גם במקומות שישראל דרים שם, צריך לקרוע⁴¹⁷, וכל שכן הרואה מקומות שדרים שם הגוים⁴¹⁸.
- ג. וכן כשרואה את בית המקדש, דהיינו כותל המערבי⁴¹⁹, או שרואה את מקום המסגף שעל הר הבית⁴²⁰, אומר: "בֵּית קֹדְשֵׁנוּ וְתַפְאֲרֵתֵנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּךָ אֲבֹתֵינוּ הָיָה לְשִׁרְפֵת אֵשׁ וְכָל מַחְמַדֵּינוּ הָיָה לְחִרְבָּה" (ישעיהו ס"ד י'), וקורע.
- ד. הבא אל מקום המקדש, ורואה את ירושלים תחילה חייב לקרוע על ירושלים, ואחר כך כשיראה את בית המקדש קורע קרע

⁴¹⁴ שו"ע סי' תקס"א ס"ב.

⁴¹⁵ שתילי זיתים כתי"ק סי' תקס"א סק"ב בשם רש"י, וכוונתו לדברי רש"י פסחים מ"ט א'. קטע זה מופיע גם בשאר כתבי היד, ומשום מה נשמט בדפוסים, אף החדשים.

⁴¹⁶ והנה הלבוש הוסיף: "או במקום אחר שהוא סמוך כמו ממגדל צופים", ורבינו השתילי זיתים בכתי"ק מתחילה העלה דבריו, ואחר כך העביר קו למחקו, וצ"ע בטעמו, ואולי שמדברי הלבוש משמע שתלוי בסמיכות ולא בראייה, וברש"י מבואר שתלוי בראייה.

⁴¹⁷ בשתילי זיתים תקס"א סק"א שאע"פ שיושבים בהם ישראל, כיון שהאומות מושלים עליהם מיקרי חרבן, וה"ה שלטון פורקי העול עוקרי התורה באה"ק, ועוד שכל זמן שעיר הקודש מליאה בכתי תיפלה של עבודה זרה, וקברי הגויים בתוך מקום המקדש בעוה"ר, עדיין חשובה בחורבנה. (שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג). ועוד שאין יד השלטון תקיפה, ותלויים בחסדי האומות, וכמש"כ בעריכת שלחן סי' תק"ס ס"ד, עיי"ש.

⁴¹⁸ עי' שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע'.

⁴¹⁹ כ"כ בשו"ת אגרות משה שם, וכן נהגו גדולי ישראל.

⁴²⁰ ב"ח סי' תקס"א. פאת השלחן הל' א"י סי' ג' אות ב'.

אחר, וכל קריעה לכל הפחות בשיעור טפח⁴²¹, ואם רואה את המקדש תחילה⁴²², קורע על המקדש, טפח, ואח"כ כשיראה את ירושלים מוסיף על קרע ראשון כל שהוא⁴²³.

הרואה ערי יהודה

ה. הרואה ערי יהודה בחורבנם, כגון חברון העתיקה, אומר: "ערי קְדִשָׁךְ הָיוּ מְדַבְּרִים". וקורע⁴²⁴.

ו. אם קרע על אחת מערי יהודה, אינו חוזר וקורע כשיראה שאר ערי יהודה, חוץ מירושלים, שחוזר וקורע עליה קרע אחר בפני עצמו, ואם קרע על ירושלים, אינו צריך לקרוע על שאר ערי יהודה.

דיני הקריעה

ז. כל הקרעים האלו קורע בידו ומעומד, וקורע מצד שמאל כל כסותו עד שיגלה את לבו, ובגד הזיעה ובגד העליון דהיינו החליפה, אין צריך לקרוע⁴²⁵.

ח. יכול לקרוע באותו בגד כמה פעמים, ובלבד שיהיה מרחק שלש אצבעות (7.5) בין קריעה לקריעה⁴²⁶.

ט. ואינו מאחה קרעים אלו לעולם, אבל רשאי לשללן⁴²⁷, למללן⁴²⁸, ללקטן⁴²⁹, ולתופרן כמין סולמות⁴³⁰.

⁴²¹ כ"כ בשו"ע תקס"א ס"ב, ועי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' שכ"ג שאין כוונת השו"ע לשיטת הראב"ד והרמב"ן בספר תורת האדם וסיעתם שדי בקריעת טפח, אלא אדרבא עיקר הקריעה היינו עד שיגלה את לבו כמובאר בס"ד, אלא דלכל הפחות צריך לקרוע בשיעור טפח.

⁴²² כגון שנסע ברכב שחלונותיו מכוסים בוילונות.

⁴²³ שו"ע סי' תקס"א ס"ב.

⁴²⁴ שו"ע סי' תקס"א ס"א.

⁴²⁵ כמבואר בשו"ע יו"ד סי' ש"מ סי' שאין קורעים הבגד העליון אף על אב ואם, וכן מנהגינו, וה"ה בקריעה זו. ובדין טלית קטן על אב ואם נחלקו הפוסקים, ולפי המנהג כיום שאין קורעים, ה"ה כאן שאין צריך לקרוע.

⁴²⁶ עי' שו"ע יו"ד סי' ש"מ סכ"א.

⁴²⁷ דהיינו תפירה רחבה שתופר הרבה במשיחה אחת שתילי זיתים סק"ה בשם הש"ך יו"ד סי' ש"מ.

הרואה ערי ירושלים ויהודה ומקום המקדש תוך שלשים יום

י. מי שהיה בירושלים או את מקום המקדש, וחוזר ובא בתוך שלשים יום, אינו קורע קרע אחר, ואם חוזר לאחר ל' יום, חוזר וקורע, והוא הדין בערי יהודה.
יא. הרואה את ירושלים בתוך שלשים יום, כשרואה את ערי יהודה אין צריך לקרוע⁴³¹.

איסור כרת לנכנס למקום המקדש בזמן הזה

יב. הנכנס בזמן הזה למקום המקדש חייב כרת, שכולנו טמאי מתים⁴³². ואסור באיסור גמור להיכנס בכל שטח הר הבית, וכמו שהתריעו והזהירו גדולי ישראל.

⁴²⁸ דהיינו שאוחז שני ראשי הקרע וכורכן יחד ותוחב שתיים או שלוש תפירות. (שתילי זיתים

סק"ו).

⁴²⁹ שאוחז כל הקרע ראשו על סופו ותוחב במחט שתיים או שלוש פעמים. (שתילי זיתים סק"ז).

⁴³⁰ כמעלות הסולם שתופר שתי תפירות וחוזר ותופר למטה ומניח בין תפירה לתפירה הפסק.

(שתילי זיתים סק"ח).

⁴³¹ שתילי זיתים סי' תקס"א סק"ד.

⁴³² שתילי זיתים סי' תקס"א סק"ג.